

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ "ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ" 1946-1967

Σταύρος Ιωαννίδης, Λέκτορας Παντείου Πανεπιστημίου
Γιάννης Καλογήρου, Λέκτορας Ε.Μ.Π.
Αντιγόνη Λυμπεράκη, Επίκ. Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

1. Εισαγωγή

Το μηνιαίο περιοδικό ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ (Ν.Ο.), που εκδιδόταν ανελλιπώς από το 1946 ως τις παραμονές της δικτατορίας, προσφέρει ένα πλούσιο υλικό για την έρευνα των οικονομικών προβληματισμών της μεταπολεμικής περιόδου. Και αυτό γιατί από τις στήλες του έγραφαν μερικοί από τους σημαντικότερους Έλληνες οικονομολόγους της εποχής, οι οποίοι μάλιστα ανήκαν σε μια συγκεκριμένη μερίδα του πολιτικού φάσματος: την "κεντροαριστερά".

Το τελευταίο -το πολιτικό δηλαδή- στοιχείο μας δίνει την ευκαιρία να επισημάνουμε κάποια χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της Ν. Ο. τα οποία τη διακρίνουν από αντίστοιχα περιοδικά της μεταπολιτευτικής περιόδου. Ένα πρώτο χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, μολονότι η Ν.Ο. παρακολουθεί, σχολιάζει και παρεμβαίνει στις εξελίξεις μέσα από μια συγκεκριμένη πολιτική σκοπιά, η πολιτική της άποψη δεν παίρνει ποτέ το χαρακτήρα μιας δεσμευτικής "γραμμής" για την αρθρογραφία της. Αυτό δίνει τη δυνατότητα να εκφράζεται από τις στήλες του περιοδικού μια μεγάλη ευρύτητα απόψεων -ακόμα και αντιτιθέμενων μερικές φορές. Αυτός ο χαρακτήρας πλουραλισμού και διαλόγου δίνει στη Ν.Ο. περισσότερο τη φυσιογνωμία ενός επιστημονικού βήματος παρά εκείνης του προπαγανδιστή μιας συγκεκριμένης πολιτικής τάσης.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι, μολονότι η Ν.Ο. τοποθετείται στον κεντροαριστερό χώρο της εποχής, η τοποθέτηση αυτή δεν μεταφράζεται ποτέ ούτε σε άκριτη υποστήριξη της πολιτικής παράταξης η οποία εκφράζει αυτό το χώρο, ούτε σε μίαν *a priori* καταγγελία των άλλων πολιτικών δυνάμεων. Έτσι, το περιοδικό δεν έχει καμιά δυσκολία να επικροτήσει μέτρα ή πολιτικές με τα οποία συμφωνεί όταν αυτά εισάγονται από την κυβέρνηση της ΕΡΕ, ενώ επίσης έχει ανοικτές τις στήλες του για επιστήμονες που εκφράζουν την ΕΔΑ, αλλά και για τις απόψεις αυτού του κόμματος. Από την άλλη πλευρά, η Ν.Ο. δεν διστάζει να στρέψει την κριτική της προς την κυβέρνηση του Κέντρου όταν διαφωνεί με την πολιτική της.

Ένα τρίτο, τέλος, χαρακτηριστικό είναι ότι η Ν.Ο. αναλαμβάνει να διαδραματίσει έναν ευρύτερο ρόλο από εκείνον ενός απλού βήματος σχολιασμού των οικονομικών εξελίξεων. Θεωρεί αναγκαία, για παράδειγμα, την ευρύτερη δυνατή ενημέρωση των αναγνωστών της για την εξέλιξη των οικονομικών δεδομένων και, σε αυτό το πλαίσιο, υπάρχουν σε κάθε τεύχος μόνιμες στήλες για την εξέλιξη των βασικών οικονομικών δεικτών, για τις εξελίξεις στην ΕΟΚ -ιδίως μετά το 1961 και την υπογραφή της συνθήκης συνδέσεως-, ζητήματα κοινωνικών ασφαλίσεων, τις διεθνείς πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, κλπ.

Αλλά εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Ν.Ο. θεωρεί αναγκαίο να παρέμβει σε ζητήματα όχι καθεαυτά οικονομικά, όπως η γλώσσα, η παιδεία, γενικότερα κοινωνικά θέματα και τα εθνικά θέματα με κυρίαρχο το Κυπριακό.

Βεβαίως η Ν.Ο. είναι πρωταρχικά ένα οικονομικό περιοδικό που έχει τάξει τον εαυτό του σε μια συγκεκριμένη αποστολή: την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας. Η ανάπτυξη, και με τις δύο πλευρές της, αποτελεί κατά τη Ν.Ο. το βασικό όρο για την ισότιμη συμμετοχή της Ελλάδας στη διεθνή κοινότητα και την αποφυγή ενός ρόλου ημιαποικιακής χώρας. Αυτό το "αίτημα της ανάπτυξης" συγκροτείται από τρεις παράλληλους και αλληλοσυνδεδεμένους άξονες: Ο πρώτος είναι η ανάγκη γρήγορης και βαθιάς εκβιομηχάνισης. Κατά τη Ν.Ο. μόνο η ανάπτυξη της βιομηχανίας μπορεί να εξασφαλίσει την απασχόληση του εργατικού δυναμικού που αναπόφευκτα θα αποδεσμεύεται από τον αγροτικό τομέα, ενώ είναι ταυτόχρονα σε θέση να εξασφαλίσει την παραγωγή εκείνων των αγαθών τα οποία είναι απαραίτητα για την άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Βέβαια, επανειλημμένα υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν μπορεί παρά να συμβαδίζει με την ανάπτυξη της γεωργίας. Όμως, και για τους δύο αυτούς τομείς η Ν.Ο. μάχεται για τη "ριζική μεταβολή της διαρθρώσεως": τους. Για τη γεωργία η απαίτηση αυτή μεταφράζεται στην ανάγκη αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών, έτσι ώστε ο αγροτικός τομέας να παράγει τέτοια αγαθά και σε τέτοια ποιότητα που να είναι δυνατή η διάθεσή τους στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά.¹ Για τη βιομηχανία, η ανάγκη αναδιάρθρωσης μεταφράζεται στην ανάγκη να αποκτήσει μίαν αυτοδύναμη πορεία ανάπτυξης που να εξαρτάται όλο και λιγότερο από τις εισαγωγές εισροών από το εξωτερικό.

Ο δεύτερος άξονας είναι η ανάγκη αύξησης της απασχόλησης, ένα πρόβλημα το οποίο -ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 60- μεταφράζεται στην ανάγκη αντιστροφής του ρεύματος της μετανάστευσης. Κατά τη Ν.Ο.,² η ανεργία στην ύπαιθρο δεν παίρνει τη μορφή εμφανώς πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού αλλά, κυρίως, τη μορφή της καθήλωσης του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Η κατάσταση αυτή δημιουργεί μια μεταναστευτική ροή προς τα αστικά κέντρα και το εξωτερικό. Ο παράγοντας που δρα ως μαγνήτης για αυτή τη ροή είναι η διαφορά του βιοτικού επιπέδου. Άρα η εγκατάλειψη της υπαίθρου δεν είναι αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στη γεωργία που "απελευθερώνει" εργατικά χέρια, πράγμα που σημαίνει ότι η μετανάστευση έχει αρνητικές συνέπειες και για την ανάπτυξη ακόμα και της ίδιας της γεωργίας.

Ο τρίτος τέλος άξονας είναι το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, με τη μορφή κυρίως της βελτίωσης της διανομής του εισοδήματος, αλλά και της εισαγωγής στην ελληνική πραγματικότητα στοιχείων κοινωνικού κράτους. Έτσι η αδυναμία -ή, όπως συχνά ισχυρίζεται η Ν.Ο., η απροθυμία- των μεταπολεμικών κυβερνήσεων να επηρεάσουν εξισω-

1. Η ανάγκη αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών προβάλλεται από τη Ν.Ο. με ακόμα μεγαλύτερη έμφαση ενόψει της συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΟΚ. Βλέπε σχετικό (ανυπόγραφο) άρθρο με τίτλο "Επιπτώσεις επί των γεωργικών προϊόντων εκ της συνδέσεως με την Κοινήν Αγοράν", (Μάιος 1961, σσ. 338-41). Βλέπε επίσης το κύριο άρθρο υπό τον τίτλο "Η γεωργία και η οικονομική μας ανάπτυξη" (Δεκέμβριος 1962, σσ. 907-9), όπου υποστηρίζεται ότι "θα αποτελει σφάλμα το πρόβλημα της προσαρμογής της οικονομίας μας να αντιμετωπισθή ως κατά κύριον λόγον πρόβλημα βιομηχανίας. Ούτε οι κίνδυνοι που είναι δυνατόν να προκύψουν διά την γεωργίαν από την σύνδεσιν με την ΕΟΚ είναι μικρότεροι από τους αντιστοίχους της βιομηχανίας, ούτε η ανάπτυξις του αγροτικού τομέως εις την νέαν φάσιν της οικονομίας μας πρόκειται να έχη μικροτέραν σημασίαν από την ανάπτυξιν της βιομηχανίας".

2. Βλέπε το κύριο άρθρο στο τεύχος Νοεμβρίου 1962, σσ.827-9, με τίτλο "Η εξέλιξις του πληθυσμού και τα προβλήματα της απασχολήσεως".

τικά τη διανομή των εισοδημάτων, αποτελεί έναν από τους κεντρικότερους στόχους της αρθρογραφίας του περιοδικού.³ Για τη Ν.Ο., η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη, και μάλιστα υπό δύο έννοιες. Η πρώτη έχει σχέση με το κείνσιανό επιχείρημα περί ενεργού ζήτησης. Έτσι, για παράδειγμα, σε ανυπόγραφο άρθρο του Νοεμβρίου 1965, σ. 909, υποστηρίζεται ότι η "πολιτική παροχών" της πρώτης κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου λειτούργησε θετικά για την οικονομία, διότι, αυξάνοντας τα εισοδήματα των ασθενέστερων τάξεων, οδήγησε σε σημαντική αύξηση της εγχώριας ζήτησης. Η δεύτερη έννοια είναι εκείνη της καταπολέμησης του "παρασιτισμού", η οποία θεωρείται ότι αποτελεί βασική προϋπόθεση απελευθέρωσης παραγωγικών δυνάμεων για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Σκοπός της εργασίας μας είναι η μελέτη των θέσεων που εκφράζονταν από τη Ν. Ο. σε όλη την περίοδο της έκδοσής της, γύρω από τρία ζητήματα:

- α. Το ρόλο του κράτους στον προγραμματισμό και την υλοποίηση αναπτυξιακών έργων και επενδύσεων σε βασικούς τομείς της οικονομίας και ειδικότερα της βιομηχανίας
- β. Την προτεινόμενη μακροοικονομική πολιτική για την υποστήριξη της αναπτυξιακής διαδικασίας
- γ. Το υπόδειγμα ενσωμάτωσης της ελληνικής οικονομίας στη διεθνή οικονομία.

Τα ζητήματα αυτά θα εξεταστούν με σκοπό να εξαχθούν συγκεκριμένα συμπεράσματα σχετικά με ερωτήματα όπως: η σχέση των προβληματισμών που εξέφραζε το περιοδικό με τους διεθνείς προβληματισμούς της εποχής και με τις πραγματικές οικονομικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, αλλά και η επίδραση που άσκησαν οι απόψεις που εξέφραζε η Ν. Ο. στη φιλοσοφία της οικονομικής πολιτικής της μεταπολιτευτικής περιόδου.

2. Ο Ρόλος του Κράτους στη Διαδικασία της Ανάπτυξης

Η Ν.Ο. ξεκινά την έκδοσή της (Νοέμβριος 1946) προβάλλοντας την παρεμβατική άποψη στην πιο ρητή της έκδοχή. Στο κύριο άρθρο με τον πολύ εύγλωττο τίτλο "Η Γραμμή μας", οραματίζεται μιαν οικονομία που συγκροτείται από τρεις τομείς, τον κρατικοποιημένο (που θα περιλαμβάνει τα βασικά κλειδιά της οικονομίας, δηλαδή τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, τις τράπεζες και τα μεγάλα μονοπώλια), τον ελεγχόμενο (μεγάλες βιομηχανικές και εμπορικές επιχειρήσεις) και τον ελεύθερο, εντάσσοντας στον τελευταίο μόνο τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Η παρεμβατική λογική του περιοδικού συμπυκνώνεται σε άρθρο του ίδιου του εκδότη (Αγγελος Αγγελόπουλος) δύο χρόνια αργότερα: "Η σχεδιοποιημένη οικονομία είναι κατάκτηση του αιώνα που ζούμε και η κατάρτιση και εκτέλεση σχεδίων είναι ο απαραίτητος οδηγός της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής" (Σεπ. 1948: 536 "Τα Οικονομικά Σχέδια των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης").

Η παρεμβατική άποψη της Ν.Ο. πηγάζει από την αντίληψη για τους σκοπούς του σύγχρονου κράτους στις οικονομίες που δεν εμπίπτουν στο σύστημα του "αυστηρού διευ-

3. Βλέπε, για παράδειγμα το κύριο άρθρο του Ιουλίου-Αυγούστου 1963, σσ. 563-5, με τίτλο "Οικονομική πρόοδος και κοινωνική ευημερία", όπου κατακρίνεται αυτή η αποτυχία σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο.

θντισμού'. Στους σκοπούς αυτούς περιλαμβάνονται η υποχρέωση "να λαμβάνει όλα τα μέτρα που τείνουν στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων" καταρτίζοντας και εφαρμόζοντας ένα γενικό οικονομικό σχέδιο, δημιουργώντας νέες οικονομικές επιχειρήσεις γενικού συμφέροντος και αναλαμβάνοντας τη "διαχείριση επιχειρήσεων που ... έχουν μεταβιβασθή με την εθνικοποίησιν από την ιδιωτική οικονομία στην δημοσίαν οικονομίαν" (Α. Αγγελόπουλος, "Οι Σκοποί του Συγχρόνου Κράτους", Μαρτ. 1949:201-2).

Κατά πόσον η κρατική παρέμβαση μοιραία οδηγεί σε ανατροπή του οικονομικού συστήματος που ακούει στο όνομα καπιταλισμός αποτελεί πεδίο αντιπαράθεσης μέσα από τις στήλες του περιοδικού. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι απόψεις του εκδότη που υποστηρίζει ότι ο κρατικός παρεμβατισμός σε αναπτυξιακή κατεύθυνση αποτελεί συστατικό στοιχείο της πολιτικής που εφαρμόζει η Μ. Βρετανία και άλλες χώρες που τις χαρακτηρίζει ως συστήματα μεικτής οικονομίας. Από την άλλη πλευρά βρίσκει κανείς ευνόγητα άρθρα που ασκούν πολεμική κατά των απόψεων του Keynes, και όπου τον κατηγορούν ευθέως ότι είναι απολογητής ενός συστήματος που πεθαίνει.⁴

Ανεξάρτητα πάντως από την προοπτική άμεσης ανατροπής ή σταδιακού μετασχηματισμού του οικονομικού συστήματος, φαίνεται να επικρατεί απόλυτη ομοφωνία στις στήλες του περιοδικού με άξονα ένα αναπτυξιακό πρότυπο "πλατείας εκβιομηχάνισης" που θεωρείται ως αναγκαία συνθήκη προκειμένου να αντιμετωπιστεί το μεγάλο πρόβλημα της απασχόλησης. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην προτεραιότητα της βαρειάς βιομηχανίας και της εκμετάλλευσής των ενεργειακών πηγών της χώρας. (Ι. Ζίγδη, "Το Μακροπρόθεσμο Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως", Ιούν. 1949). Αιχμή της εκβιομηχάνισης θεωρούνται οι επενδύσεις στο μεταλλευτικό τομέα, καθώς αναγνωρίζεται ότι αποτελεί τεράστιο πρόβλημα η "διασπάθιση του ορυκτού πλούτου" με εξαγωγές ακατέργαστων μεταλλευμάτων. Υποστηρίζεται η ανάπτυξη ενός νέου κύκλου βιομηχανιών (αμμωνία, φωσφορικά λιπάσματα, πυκνό θειικό οξύ, καυστική και ανθρακική σόδα, μεταλλουργία σιδήρου και χάλυβα) καθώς αυτές οι δραστηριότητες θεωρείται ότι ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του πρώτου σταδίου εκβιομηχάνισης. Η προτεραιότητα των κλάδων της βαρειάς βιομηχανίας έναντι των καταναλωτικών παρουσιάζεται ως αυτονόητη, στοιχειοθετώντας μian άποψη ότι η "πραγματική εκβιομηχάνιση" με σύγχρονο προσανατολισμό αφορά δραστηριότητες ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών, ενώ διακρίνει κανείς μια συστηματική υποτίμηση της σημασίας των κλάδων της ελαφράς βιομηχανίας με καταναλωτικό προσανατολισμό.⁵

Όταν στις αρχές του 1952 παρουσιάστηκε η Έκθεση Βαρβαρέσου, τέθηκε δημοσίως ξανά το ζήτημα της βιωσιμότητας του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης. Η έκθεση υποστήριζε ότι καθώς λείπουν ορισμένες βασικές προϋποθέσεις για την εκβιομηχάνιση

4. "Στο πρόσωπο του λόρδου Κέινς ο διεθνής καπιταλισμός βρήκε τον ικανότερο γιατρό του. Οι διαγνώσεις του όμως ήταν ατελείς ... Αλλά αυτό συμβαίνει με κάθε γιατρό, που παλεύει απεγνωσμένα να σώσει τον άρρωστο, που γρήγορα ή αργά θα πεθάνει" (Β. Μεταξάς, "Ο Κεϋνσισμός", Φεβ. 1950: 70). Στην προσπάθειά του να περιοίσει ότι είναι δυνατόν με τη μορφή μιας "ταχτοποιημένης" ή "ρυθμισμένης" οικονομίας, υποτάσσει τους σκοπούς της "αντικειμενικής έρευνας" στο στόχο "της διάσωσης" του συστήματος. Και τούτο συμβαίνει διότι με την "αποδοχή μορφών κρατικού ελέγχου υπό το σύστημα της ατομικής ιδιοκτησίας ... δεν αίρεται η βασική αντίθεση ανάμεσα στο ατομικό και το κοινωνικό στοιχείο. Πιστοποιεί απλώς την υπταγή του κοινού συμφέροντος στο ιδιωτικό συμφέρον" (Σ. Πρασινόπουλος, "Η Κρίση της Οικονομολογίας", Μαρτ. 1951).

5. Η άποψη αυτή αποτελεί ένα ενδιαφέρον σημείο που αντιστρέφει την πάγια λογική της εκβιομηχάνισης που προβάλλει η αναπτυξιακή φιλοσοφία των επόμενων δεκαετιών (η ορθόδοξη δηλαδή άποψη των "Development economics") και όπου οι καταναλωτικοί κλάδοι με τη χαμηλότερη περιεκτικότητα σε τεχνολογία/τεχνολογία θεωρούνται ως καταλληλότεροι για τη συγκρότηση του πρώτου κύματος της εκβιομηχάνισης.

(τεχνική οργάνωση, κατάλληλη επιχειρηματική νοοτροπία και ομαλές σχέσεις εργασίας-κεφαλαίου), κύρια επιδίωξη ενός προγράμματος ανασυγκρότησης θα έπρεπε να είναι η ανάπτυξη της γεωργίας. Η άποψη της Ν.Ο. διατυπώνεται ξανά με σαφήνεια: Είναι ανάγκη να προχωρήσει κατά προτεραιότητα η εκβιομηχάνιση επειδή πρέπει να λυθεί το πρόβλημα της απασχόλησης που γεννά η πληθυσμιακή πίεση και εκτονώνεται σε παρασιτισμό και μετανάστευση. Η προβληματική των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων που ασκεί η βιομηχανία στο σύνολο της οικονομίας, η ελάφρυνση των συναλλαγματικών υποχρεώσεων, οι ευεργετικές επιπτώσεις των εξωτερικών οικονομιών και η αναγνώριση της σημασίας των όρων εμπορίου που επιδεινώνονται σε βάρος των αγροτικών προϊόντων ως λόγοι για την επιλογή της εκβιομηχάνισης αναγνωρίζονται για πρώτη φορά στα τέλη του 1953 (Ι. Ζίγδης, "Η Εξέλιξις της Ελληνικής Βιομηχανίας", Οκτ. 1953). Σύμφωνα λοιπόν με τη λογική της Ν.Ο., το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης παραμένει επίκαιρο επειδή υπάρχουν οι απαραίτητες πρώτες ύλες, οι απαιτήσεις για τεχνική οργάνωση αντιμετωπίζονται αν υπάρχει η βούληση, η αναγκαία επιχειρηματική νοοτροπία μπορεί να επιδειχθεί από το κράτος στο πλαίσιο εθνικοποιημένων επιχειρήσεων, και τέλος επειδή οι ομαλές σχέσεις εργασίας-κεφαλαίου "στην ιστορία του παγκόσμιου καπιταλισμού ... ουδέποτε υπήρξαν προϋποθέσεις για τη βιομηχανική ανάπτυξη" (Ρ.Χ. "Η Εκθεση Βαρβαρέσου", Φεβρ. 1952: 51).⁶

Ωστόσο οι πρώτες αμφιβολίες και μετριοπαθέστερες διατυπώσεις γύρω από το αναπτυξιακό υπόδειγμα που εστιάζει αποκλειστικά στην εκβιομηχάνιση εμφανίζονται στις στήλες της Ν.Ο. λίγους μήνες αργότερα: "Το γεγονός ότι ... οι ελπίδες για την εκβιομηχάνιση της χώρας είναι μικρές, κάνει ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη ανάπτυξης της γεωργίας και την ανάπτυξη του εισοδήματός της, προϋπόθεση της οποίας αποτελεί και η επέκταση της μηχανικής καλλιέργειας" (κύριο άρθρο, Οκτ. 1952). Το ενδιαφέρον της άποψης αυτής είναι ότι σημειώνει μια μετατόπιση στο κέντρο βάρους των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων στην κατεύθυνση μιας περισσότερο "ισόρροπης ανάπτυξης", αν και οι λόγοι για την μετατόπιση αυτή φαίνεται ότι είναι α) η απογοήτευση για τους ρυθμούς που πραγματοποιείται μέχρι τότε η εκβιομηχάνιση και β) η κοινωνική ανάγκη για την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος.

Η προβολή του αιτήματος του παραγωγικού εκσυγχρονισμού συνδυάζεται άρρηκτα τόσο με την αύξηση της παραγωγικότητας, όσο και με το θέμα του περιορισμού του παρασιτισμού. Στο θέμα της παραγωγικότητας υποστηρίζεται ότι δύο βασικά λόγοι ευθύνονται για την καθυστέρηση που παρουσιάζει. Πρώτον, η έλλειψη δίκαιης κατανομής της υπεραξίας της, και γιαυτό προτείνεται "ρήτρα βελτιώσεως" στους μισθούς για αυτόματη αναπροσαρμογή προς τα πάνω. Και δεύτερον, η αδυναμία των κυβερνήσεων να εφαρμόσουν μία ορθολογική οικονομική πολιτική (Α. Αγγελόπουλος, "Παραγωγικότης και Ευημερία", Αυγ/Σεπ. 1953).

6. Η βαθειά πεποίθηση στην αναπτυξιακή ορμή της βαρείας/σύγχρονης βιομηχανίας συνδέεται και με μια συγκεκριμένη άποψη γύρω από το ρόλο της τεχνολογίας. Διαφαίνεται μια συστηματική έλξη προς οτιδήποτε "σύγχρονο" που υποδηλώνει μια αισιοδοξία γύρω από τον ευθυγράμμο και απελευθερωτικό εντέλει χαρακτήρα των τεχνολογικών εξελίξεων, που σε κάποιες περιπτώσεις φτάνει στα όρια αυτού που σήμερα θα χαρακτηρίζαμε ως "τεχνολογικό ντετερμινισμό", μια αντίγνωση δηλαδή των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών ως αποτέλεσμα κυρίως τεχνολογικών επιτευγμάτων. Βλέπε χαρακτηριστικά Α. Αγγελόπουλου "Τοίχος θα έχει πρώτος την παραγωγική βόμβα" [όπου ως "παραγωγική βόμβα" εννοείται η ερμηκική/παραγωγική χρήση της πυρηνικής ενέργειας] Νοεμ/Δεκ. 1953.

Ο παρασιτισμός από την άλλη πλευρά, εντοπίζεται κυρίως στα εμπορικά επαγγέλματα, και ενώ αναγνωρίζεται ως ένα από τα πάγια στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος, εντούτοις η έκφρασή του στην περίπτωση της μεταπολεμικής ελληνικής οικονομίας θεωρείται αναλογικά εντονότερη. Διατυπώνεται λοιπόν η άποψη ότι τα 2/3 του λιανικού εμπορίου είναι άχρηστα και γιαυτό παρασιτικά. Το εμπορικό παρασιτικό στοιχείο ανταγωνίζεται ευθέως την εκβιομηχάνιση, καθώς η συσσώρευση του κεφαλαίου βάλλεται από δύο πλευρές που σχετίζονται με το εμπορικό κεφάλαιο: από τη δέσμευση επενδυτικών πόρων ("απεργία κεφαλαίου" και ροπή σε "προκαπιταλιστικές μορφές όπως θησαυρισμός, τοκογλυφία και κερδοσκοπία") και από τη μη-παραγωγική κατανάλωση. Γιαυτό γίνεται διάκριση ανάμεσα στην "προσπάθεια της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής με την προοδευτική έννοια της λέξης", και στην "προσπάθεια των παρασιτικών στρωμάτων και της γραφειοκρατίας" (Μ. Κόρακας, "Η Παρασιτική Διάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας και Κοινωνίας", Ιαν. 1949: 104-5).

Αλλά ενώ στην πρώτη φάση του περιοδικού ο παρασιτισμός αντιμετωπίζεται κυρίως ως πρόβλημα του μεταπραττικού χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, μερικά χρόνια αργότερα η έννοια του παρασιτισμού διευρύνεται για να συμπεριλάβει αυτό που σήμερα θα αποκλούσαμε "συντεχνιακά συμφέροντα", τη δυνατότητα δηλαδή ισχυρών πολιτικά κοινωνικών ομάδων να εξασφαλίσουν ιδιαίτερες εύνοιες από τον κρατικό μηχανισμό. Η θεώρηση αυτή εισάγει δύο νέες ενδιαφέρουσες πλευρές του προβλήματος της καταπολέμησης του παρασιτισμού. Η πρώτη είναι ότι, ενώ στην πρώτη φάση η Ν.Ο. βλέπει τον παρασιτισμό ως συνδεδεμένο με κάποιες προνομιούχες κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές ομάδες (έμποροι, εισαγωγείς, κλπ.), η νέα θεώρηση επιτρέπει τη σύνδεση του παρασιτισμού και με κοινωνικές ομάδες όπως οι ελεύθεροι επαγγελματίες και ακόμα κάποια ιδιαίτερα στρώματα εργαζομένων.⁷ Η δεύτερη πλευρά είναι ότι σε τέτοιες περιπτώσεις "δεν είναι δυνατόν να παραβλεφθή το οικονομικόν πρόβλημα που δημιουργείται, έστω και προσωρινώς, δια την θιγομένην τάξιν ή ομάδα". (Κύριο άρθρο Απρ. 1962, "Τα κοινωνικά προβλήματα της αναπτύξεως"). Αλλά οι σκέψεις αυτές δεν αναιρούν την άποψη της Ν.Ο. ότι η καταπολέμηση του παρασιτισμού, σε όλες τις εκφάνσεις του, είναι αναγκαία αφού, όπως υποστηρίζεται στο ίδιο άρθρο, "όλα αυτά τα φαινόμενα παρασιτισμού επηρεάζουν εις αποφασιστικόν βαθμόν το κόστος παραγωγής".

Η εκβιομηχάνιση λοιπόν γίνεται ακόμα επιτακτικότερη για να αντιμετωπιστεί ο παρασιτισμός της κοινωνικής και οικονομικής διάρθρωσης. Όμως αυτό που χρειάζεται είναι μια εκβιομηχάνιση που να βασίζεται σε ένα "καθολικό οικονομικό πρόγραμμα ... [με] οικονομική ανάλυση σύμφωνα με τα ελληνικά και διεθνή δεδομένα" ώστε να εξασφαλιστεί η ανταγωνιστικότητα και η βιωσιμότητα και "ό,τι γίνει τώρα στην Ελλάδα να μην το σαρώσει αργότερα ο οικονομικός ανταγωνισμός άλλων χωρών" (κύριο άρθρο, "Το Πρόγραμμα του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως", Φεβρ. 1948). Εδώ, εκτός από τη μόνιμη επωδό της ανάγκης συγκροτημένου και συνεκτικού προγραμματισμού, τίθεται επιπλέον το ζήτημα της

7. Ετσι, για παράδειγμα, το κύριο άρθρο του Απριλίου 1962, σ. 268, περιλαμβάνει στα στοιχεία παρασιτισμού που η κυβέρνηση πρέπει να έχει την τόλμη να καταπολεμήσει ρυθμίσεις όπως η 15ετία των γυναικών στο δημόσιο τομέα και γενικότερα τις αδικίες του ασφαλιστικού συστήματος.

ανταγωνιστικότητας και βιωσιμότητας του εγχειρήματος του εκουγχρονισμού και στη βάση των δεδομένων της παγκόσμιας αγοράς.

Ειδικότερα, φαίνεται ότι το δίλημμα ενόψει της κατάρτισης ενός σχεδίου οικονομικής ανάπτυξης τίθεται ως εξής. Η "προοδευτική εκδοχή", συνεπάγεται την πλήρη κινητοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων και το μετασχηματισμό της πλεονάζουσας εργατικής δύναμης σε βιομηχανική απασχόληση με τη διαμεσολάβηση των εγχώριων επενδύσεων. Στη συντηρητική του εκδοχή αναγνωρίζεται η ανεπάρκεια των αποταμιευτικών πόρων που κάνει αναγκαία την εξωτερική οικονομική ενίσχυση σε συνδυασμό με τον περιορισμό της κατανάλωσης των ευρύτερων μαζών. Το πρόβλημα με τη συντηρητική εκδοχή είναι ότι απομονώνεται το αποταμιευτικό έλλειμμα και δεν εντοπίζεται η αιτία του προβλήματος στη γενικότερη οργάνωση της οικονομίας όπως θα έπρεπε (Χαλκιάπουλος, "Η Πολιτική της Οικονομικής Αναπτύξεως: το πρόβλημα της Ανασυγκροτήσεως", Οκτ. 1948). Από την πλευρά, ωστόσο, μιας "ανεξέλικτης χώρας" η ιδιαιτερότητα βρίσκεται στο γεγονός ότι η αύξηση της κατανάλωσης και των επενδύσεων δεν είναι ανταγωνιστικές, καθώς η αύξηση της παραγωγής θα οδηγήσει σε αύξηση των εισοδημάτων. Με δεδομένη την υιοθέτηση της "προοδευτικής εκδοχής" που εστιάζει στην πλήρη κινητοποίηση των εγχώριων παραγωγικών δυνάμεων, γίνεται βέβαια απαραίτητη η παρέμβαση του κράτους προκειμένου να αναλάβει ευρύτερες επενδύσεις οικονομικής ανάπτυξης που ταυτόχρονα θα μειώνουν το κόστος των ιδιωτικών επενδύσεων ενώ παράλληλα θα τονώνουν την κατανάλωση για τις λαϊκές τάξεις (στο ίδιο: 583).

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, τα απαραίτητα μέτρα "κατ' ανάγκη θα είναι ριζοσπαστικά", θα πρέπει να αποτελούν "ενιαίο σύνολο, με συνοχή και συνέπεια και να είναι το αντικείμενο εφαρμογής ενός καλά μελετημένου και συνειδητού οικονομικού σχεδίου". Ο ρόλος του ξένου κεφαλαίου πρέπει να είναι αυστηρά συμπληρωματικός, ενώ απαιτείται "να αποκρηχθεί κατά τον πιο επίσημο τρόπο η αρχή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας" που οδηγεί στην "ασυδοσία του μεγάλου κεφαλαίου, στην οικονομική αναρχία και εντέλει σε οικονομικό αδιέξοδο" (Α. Αγγελόπουλος, "Ανάγκη Νέας Οικονομικής Πολιτικής: Σκοποί και Μέσα", Φεβρ. 1947).

Στο τεύχος του Μαΐου 1959, το περιοδικό δημοσιεύει το πλήρες κείμενο των γενικών κατευθύνσεων του πρώτου δεκαετούς οικονομικού προγράμματος της Ελλάδας (1961-1970) που έχει καταρτίσει η Ελληνική Εταιρεία Προγραμματισμού, που ιδρύθηκε στις αρχές του ίδιου χρόνου με πρόεδρο τον Α. Αγγελόπουλο. Η ανάλυση του προγράμματος αυτού έχει μεγάλη σημασία επειδή συμπυκνώνει ολόκληρη την οικονομική φιλοσοφία της Ν. Ο. Ο βασικός στόχος του προγράμματος είναι να υπερδιπλασιαστεί το εισόδημα στο τέλος της δεκαετίας (με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης το 8%). Η απασχόληση θεωρείται ως η πρώτη προτεραιότητα και μάλιστα εκτιμάται ότι το οικονομικό σχέδιο της πρώτης δεκαετίας πρέπει να δημιουργήσει 1 εκατομμύριο νέες θέσεις μόνιμης απασχόλησης ως αποτέλεσμα των επενδύσεων αλλά και των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων που θα προκύψουν από την εκτέλεση του προγράμματος.

Ως κύριος φορέας της εκβιομηχάνισης θεωρείται το κράτος, το οποίο πρέπει να αναλάβει την ευθύνη και την πρωτοβουλία για την ίδρυση των βασικών εκείνων βιομηχανιών για τις οποίες η ιδιωτική επιχείρηση ούτε προσφέρεται ούτε διαθέτει τα αναγκαία κεφάλαια. Επισημαίνεται ότι την ίδια άποψη εισηγούνται και εμπειρογνώμονες του ΟΗΕ

που μελέτησαν μέτρα ανάπτυξης των οικονομικώς καθυστερημένων χωρών. Ειδικότερα, προτείνεται να ιδρυθεί ο Οργανισμός Βιομηχανικής Αναπτύξεως ο οποίος θα διευκολύνει την εκβιομηχάνιση με τρεις τρόπους: με τη δημιουργία ανεξάρτητων δημοσίων βιομηχανικών επιχειρήσεων σε βασικούς κλάδους, με την ίδρυση μεικτών επιχειρήσεων και με τη χρηματοδότηση των βιομηχανιών που ανήκουν στο δημόσιο τομέα και ορισμένων μεγάλων ιδιωτικών. Ακόμη, προτείνεται η ίδρυση συγκεκριμένων βιομηχανιών: α) χάλυβος και σιδήρου, β) αλουμινίου, γ) μαγνησίου και ψευδαργύρου, δ) αξιοποίησης γεωργικών πρώτων υλών. Συνολικά, υπολογίζεται ότι απαιτούνται μέχρι το 1970 επενδύσεις για την ολοκλήρωση της βασικής βιομηχανικής υποδομής ύψους \$ 500 εκατ., οι οποίες θα εξασφαλίσουν στο τέλος του πρώτου δεκαετούς προγράμματος πρόσθετο ετήσιο εισόδημα της τάξης των \$ 150 εκατ.

Επιπροσθέτως, επί τη βάση της τότε εμπειρικώς διαπιστωμένης σχέσης ότι "εις όλας τας χώρας το μέγεθος του εθνικού εισοδήματος είναι συνάρτησις της καταναλισκόμενης ενεργείας", εκτιμάται ότι η εκβιομηχάνιση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς άφθονη και φθηνή ηλεκτρική ενέργεια. Με βάση την εκτίμηση αυτή διαπιστώνεται ότι ο ρυθμός της διαδικασίας εξηλεκτρισμού της ελληνικής οικονομίας είναι ανεπαρκής και αποκλείει κάθε σοβαρή εκβιομηχάνιση και ιδιαίτερος τη λειτουργία ενεργειοδότην βιομηχανιών. Επιβάλλεται λοιπόν η ριζική αλλαγή της ενεργειακής πολιτικής με την υιοθέτηση τολμηρού ενεργειακού προγράμματος (υδατοπτώσεις και λιγνίτες, δύο εργοστάσια παραγωγής πυρηνικού ηλεκτρισμού, διασύνδεση του ελληνικού δικτύου με το ευρωπαϊκό) που θα ανταποκρίνεται στον ανά πενταετία διπλασιασμό της καταναλισκόμενης ηλεκτρικής ενέργειας στη διάρκεια της μέχρι το 1970 περιόδου. Προτείνεται, επίσης, η επιδότηση του τιμολογίου της ηλεκτρικής ενέργειας για τις ηλεκτροδότες βιομηχανίες. Παράλληλας προτείνεται η χρήση "εμμέσων μέτρων" νομοματικής, πιστωτικής, φορολογικής και εμπορικής πολιτικής για την ενίσχυση της ιδιωτικής βιομηχανίας με στόχο η "εγχώριος βιομηχανική παραγωγή να ικανοποιή εις ολόεν και μεγαλύτερον ποσοτόν την εσωτερικήν ζήτησιν".

Στο δεύτερο μέρος του Προγράμματος προτείνεται αφενός η παράλληλη γεωργική, υπό την ευρεία έννοια (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία και δασική εκμετάλλευση) ανάπτυξη με τον τριπλασιασμό των σχετικών επενδύσεων που αποβλέπουν στην κάλυψη των ελλειμμάτων της αγροτικής παραγωγής και την άμεση βελτίωση του αγροτικού εισοδήματος και αφετέρου η επιτάχυνση της εκτελέσεως έργων υποδομής και ιδιαίτερος των επενδύσεων που συνδέονται με τις συγκοινωνίες και τα μεταφορικά μέσα. Εκτιμάται ότι με την εφαρμογή του προτεινομένου προγράμματος θα εξισορροπηθεί το ισοζύγιο πληρωμών "κατά τρόπον οργανικόν και μόνιμον". Μεταξύ των μέτρων που προτείνεται να εφαρμοσθούν είναι και "η σύνδεση της εισαγωγής παρά του κράτους των κεφαλαιουχικών αγαθών που θα απαιτηθούν δια την εκβιομηχάνισιν, με εξαγωγάς ελληνικών προϊόντων, όχι μόνον γεωργικών αλλά και βιομηχανικών, εις τρόπον ώστε αι εξαγωγαί αυτά να χρησιμεύσουν ως μέσα τοκοχρεωλυτικής αποσβέσεως των συναφθησομένων δανείων". Ως άμεσος ποσοτικός στόχος για το 1970 τίθεται: οι ελληνικές εξαγωγές να καλύπτουν κατά μέσον όρο το 75% των εισαγωγών έναντι της τότε αναλογίας του 42%, ενώ το απομένον έλλειμμα θα

μπορεί να υπερκαλυφθεί από το τουριστικό συνάλλαγμα και τις εισπράξεις των λοιπών αδήλων πόρων.

Στο δεύτερο, επίσης, μέρος του προτεινομένου προγράμματος, τονίζεται ότι "επιβάλλεται όπως το πρώτον δεκαετές σχέδιον προβλέψη επενδύσεις εις επαρκή κλίμακα δια την παιδείαν εν γένει, την υγείαν, την κοινωνικήν πρόνοιαν και ασφάλειαν, την λαϊκήν κατοικίαν, την ενίσχυσιν και περαιτέρω δημιουργίαν ιδρυμάτων επιστημονικών και τεχνικών ερευνών, ως και δια τον εν γένει εκπολιτιστικόν τομέα". Με τον τρόπο αυτό θα "χωρήση και η Ελλάς εις την δημιουργίαν του λεγομένου 'Κράτους ευημερίας'". Ιδιαίτερα τονίζεται ότι η πρόσθετη δαπάνη για κοινωνικές παροχές δεν πρόκειται να οδηγήσει "εις πληθωρικές πιέσεις" εφόσον θα ενταχθεί στο πλαίσιο του όλου προγράμματος.

Στο τρίτο μέρος εξετάζεται η χρηματοδότηση του προγράμματος, η οποία διέπεται από την αρχή ότι "τα μέσα διά την χρηματοδότησιν της οικονομικής αναπτύξεως αντλούνται κατά κανόνα εις όλας τας χώρας από την αποταμίευσιν", η οποία "μετατρέπεται εις επενδύσεις που δημιουργούν το πάγιον παραγωγικόν κεφάλαιον της χώρας" και κατά συνέπειαν, "ο ρυθμός της οικονομικής αναπτύξεως εξαρτάται από το μέγεθος και τον τρόπον κατανομής των επενδύσεων". Ως προς το ύψος των ακαθαρίστων επενδύσεων, αυτό εκτιμάται σε \$ 9 δισ. με την ακόλουθη κατανομή: βιομηχανία 25,6%, ενέργεια 11,1%, γεωργία 21,1%, συγκοινωνίες-τουρισμός 12,2%, κατοικίες 21,1%, κοινωνικές και εκπολιτιστικές υπηρεσίες 8,9%. Εκτιμάται ότι η προβλεπόμενη αποταμίευση είναι επαρκής και ότι η απαιτούμενη χρηματοδότηση θα καλυφθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος από εγχώριες πηγές, ενώ μόνο κατά ένα περιορισμένο τμήμα από κεφάλαια εξωτερικού (10%). Για το σκοπό αυτό, το 16,5% του ΑΕΠ κατά την πρώτη πενταετία και το 17,5% κατά τη δεύτερη θα πρέπει να διατεθεί για επενδύσεις. Υποστηρίζεται ακόμα ότι το επίπεδο της κατανάλωσης θα βελτιώνεται κατά 3% ετησίως.

Η συστηματική έμφαση στο ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη αναδεικνύει έντονα το πολιτικό στοιχείο στην ανάλυση της Ν.Ο. Από τα πρώτα κιόλας τεύχη αναγνωρίζεται ρητά πως "το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας είναι στη βάση του κυρίως πολιτικό πρόβλημα" (Α. Αγγελόπουλος, "Οκτώ Προϋποθέσεις για την Ανασυγκρότηση", Ιαν. 1947: 116), με την έννοια ότι χρειάζεται κυβέρνηση εθνικής ενότητας στην αρχή, πανεθνικός συναγερμός όλων των διαθέσιμων ανθρώπινων πόρων, επιστημονική υποστήριξη χωρίς κομματικές διαχωριστικές γραμμές, αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων για επενδύσεις και όχι για εξοπλισμούς και στρατιωτικές δαπάνες κλπ. Όσο περνούν τα χρόνια και καθυστερεί η ανασυγκρότηση σε επιθυμητή κατεύθυνση, η πολιτική διάσταση στην ανάλυση εντοπίζει μέρος των προβλημάτων "στην έλλειψη κοινωνικού φορέα της ανασυγκρότησης, που ... οφείλεται στην αμφίπλευρη ανικανότητα των διαφόρων κοινωνικών τάξεων και των πολιτικών τους φορέων να αντιμετωπίσουν δημιουργικά τα οικονομικά προβλήματα" (Μ. Κόρακας, "Η παρασιτική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας", Ιαν. 1949: 105). Στα τέλη της δεκαετίας του 40 γίνεται η διαπίστωση πως αν η ανασυγκρότηση έχει πάρει κακό δρόμο φταίνει και οι κακοί χειρισμοί από την πλευρά του κράτους. Οι πολιτικές-πολεμικές περιπέτειες δεν επέτρεψαν την ανανέωση της δημόσιας ζωής και την αναμόρφωση του κρατικού μηχανισμού, με αποτέλεσμα οι κρατικοί λειτουργοί να είναι "φορείς εμπορικής νοοτροπίας" μάλλον παρά αναπτυξιακής. Αντί για τη δημιουργία κρατι-

κών στελεχών με εμπειρία, ψύχραιμη εναντίωση των προβλημάτων και πάθος για αγώνα βελτίωσης, "κυριάρχησαν και ανέβηκαν οι θιαστικοί, οι συμβιβασζόμενοι, οι ανυποψίαστοι που λειτουργούσαν με άξονα τη βραχυχρόνια απόδοση". Ετσι, κανείς δεν ήταν σε θέση να καθορίσει υπεύθυνα τους προσανατολισμούς της οικονομίας" (κύριο άρθρο, "Η Ανασυγκρότησή μας", Απρ. 1949: 250).

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι αυτή η κριτική στάση απέναντι στον κρατικό μηχανισμό και τους ασκούντες την εξουσία δεν περιορίζεται στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αλλά διαπερνά την αρθρογραφία της Ν.Ο. σε όλη την περίοδο της έκδοσής της. Ετσι, στο κύριο άρθρο του Νοεμβρίου 1964, το οποίο διατυπώνει θετικά γενικά σχόλια για τον πρώτο χρόνο της διακυβέρνησης της χώρας από την Ένωση Κέντρου, ταυτόχρονα εκφράζεται ο φόβος ότι το Κέντρο δεν θα κατορθώσει να προωθήσει αποφασιστικά την οικονομική ανάπτυξη. Δύο αδυναμίες της πολιτικής του αναφέρονται για να δικαιολογήσουν αυτό το φόβο. "Πρώτο, η έλλειψη προετοιμασίας για την αντιμετώπιση του θέματος της αναδιοργάνωσης των φορέων της οικονομικής πολιτικής και της κρατικής παρεμβάσεως υπό όλες της τις μορφές κατά τρόπο συστηματικό και ολοκληρωμένο" και "Δεύτερο, το γεγονός ότι κατά τη λήψη των αποφάσεων όχι μόνο σχετικά με το ανθρώπινο επιτελείο, αλλά ακόμη και σχετικά με τα δημιουργούμενα όργανα και θεσμούς, πολύ συχνά επικρατούν κριτήρια άσχετα προς την καταλληλότητα της λύσεως για το σκοπό που προορίζεται να εξυπηρετήσει" (σ. 868). Με βάση αυτά, το ίδιο άρθρο (σ. 869) καταλήγει με απαισιοδοξία ότι "Η ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν είναι δυνατό να προχωρήσει αν δεν υπάρξουν ορισμένες προϋποθέσεις θεσμολογικές και οργανωτικές που η κυβέρνηση μπορεί να τις δημιουργήσει σύντομα *αν δείξει αρκετή αποφασιστικότητα*" (η έμφαση των συγγραφέων).

Με βάση αυτές τις εκτιμήσεις για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του κρατικού μηχανισμού και των φορέων άσκησης οικονομικής πολιτικής, δεν είναι παράξενο που η υπεράσπιση της αρχής του παρεμβατισμού δεν γίνεται στη βάση των θετικών του αποτελεσμάτων αλλά στη βάση αρχών για το πώς θα έπρεπε να λειτουργεί. Και ενώ συχνά αναγνωρίζονται οι διαστρεβλωτικές και ευθέως αρνητικές επιπτώσεις των κρατικών παρεμβάσεων στη μεταπολεμική ελληνική οικονομία, η ανεπάρκεια και σχετική (ή απόλυτη) αποτυχία άλλοτε αποδίδεται στην περιορισμένη τελικά έκταση του παρεμβατισμού και άλλοτε στην κατεύθυνση του παρεμβατισμού σε όφελος των κατεστημένων οικονομικών συμφερόντων.

Ετσι, ενώ αναγνωρίζεται ότι υπάρχει κάποια βάση στις κατηγορίες που διατυπώνονται ότι η παρεμβατική στροφή που σημειώθηκε το έτος 1951 είχε περιορισμένα θετικά αποτελέσματα και σε ορισμένες περιπτώσεις ζημίωσε την οικονομία, εντούτοις υποστηρίζεται ότι "η αποτυχία του κρατικού παρεμβατισμού σε όση έκταση διαπιστώνεται για τη χώρα μας δεν οφείλεται στο απρόσφορο του συστήματος αυτού καθ' εαυτού αλλά στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζεται" (κύριο άρθρο, "Ο Κρατικός Παρεμβατισμός", Δεκ. 1951: 513). Και σε αυτή την περίπτωση, ο "τρόπος" περιλαμβάνει (εκτός από την περιορισμένη έκταση των παρεμβατικών πρωτοβουλιών και την απειρία του κρατικού μηχανισμού) την έλλειψη πίστης/εμπιστοσύνης στην αξία των παρεμβατικών μέτρων από την πλευρά εκείνων που τα υιοθέτησαν.

Το αναπτυξιακό δίλημμα "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα" της θεωρίας της Εξάρτησης εμφανίζεται ως εξής στις αρχές της δεκαετίας του 50: "Ο καθορισμός της οικονομικής πολιτικής δεν ήταν ζήτημα επιλογής μεταξύ πολλών λύσεων. Η μόνη λύση που ο οικονομικός ρασιοναλισμός επιβάλλει είναι η υπαγωγή του οικονομικού μηχανισμού σε ένα σύστημα πλήρους κρατικού ελέγχου. Αν αυτή η λύση δεν είναι εφαρμόσιμη, θα έπρεπε να καταλήξει κανείς ότι έχει χαθεί κάθε ελπίδα πραγματοποίησης της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας".⁸

Περίπου τις ίδιες απόψεις περί διαρθρωτικού χαρακτήρα της καθυστέρησης με αιχμές που θυμίζουν συχνά τόσο τη θεωρία της εξάρτησης όσο και τις αναλύσεις για τον ιμπεριαλισμό, βρίσκει κανείς και σε άλλα άρθρα, όπου επιχειρείται να ερμηνευτεί η διαρθρωτική κρίση της ελληνικής οικονομίας ως αποτέλεσμα της ιστορικής καθυστέρησης. Εντοπίζονται φραγμοί στην ανάπτυξη από το 17ο αιώνα εξαιτίας της τουρκοκρατίας αλλά και της παρακμής της Μεσογείου ως διεθνούς αρτηρίας. Έτσι, η περιφερειακή θέση αλλά και η ιμπεριαλιστική εξάρτηση οδήγησαν σε μια "εμποδιωμένη" εκδοχή της ανάπτυξης, ενώ οι προσπάθειες ανανέωσης και εκσυγχρονισμού δεν αφέθηκαν να καρποφορήσουν εξαιτίας των εσωτερικών αντινομιών (παρασιτισμός, ελαττωματική ανάπτυξη αστικής δημοκρατίας, διοικητική διαφθορά) αλλά και της διείσδυσης του ξένου κεφαλαίου και της εξάρτησης των καπιταλιστικών συγκροτημάτων και της αστικής πολιτικής από το διεθνή ιμπεριαλισμό (Αχ. Γρηγορογιάννης, "Κοινωνική Κρίση και Ιστορική Καθυστέρηση στην Ελλάδα", Σεπ/Οκτ. 1949). Σχετικά ηπιότερες διατυπώσεις συναντά κανείς στα κύρια άρθρα του περιοδικού, που όμως δεν αναιρούν ένα κλίμα σαφέστατης δυσπιστίας προς το ρόλο του ξένου κεφαλαίου που οδηγεί στην υπογράμμιση της ανάγκης να ελέγχονται οι ξένες επενδύσεις από ελληνικό φορέα (το κράτος κατά προτίμηση) με κριτήρια τις εθνικές προτεραιότητες (κύριο άρθρο, "Το Ξένο Κεφάλαιο", Μάιος 1953).

Η προτεραιότητα του ρόλου του κράτους σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα στον προγραμματισμό της διαδικασίας της ανάπτυξης, θέτει το ερώτημα των όρων που, κατά τη Ν.Ο., πρέπει να διέπουν τη σχέση του ιδιωτικού με το δημόσιο τομέα της ελληνικής οικονομίας. Μολονότι το ζήτημα αυτό αποτελεί ένα σταθερό σημείο αναφοράς της πολιτικής και ιδεολογικής τοποθέτησης του περιοδικού σε όλη τη διάρκεια της έκδοσής του, η απολυτότητα με την οποία υποστηρίζεται δεν παραμένει σταθερή διαχρονικά. Έτσι, ενώ στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο εκφράζεται μια έντονη δυσπιστία σχετικά με τη δυνατότητα του ιδιωτικού τομέα να διαδραματίσει οποιονδήποτε ουσιαστικό ρόλο στην αναπτυξιακή προσπάθεια, η θέση αυτή βαθμιαία μετριάζεται, καθώς όχι μόνον αναγνωρίζεται κάποιος τέτοιος ρόλος, αλλά ακόμα αρχίζει να θεωρείται και αναγκαία η κρατική βοήθεια προς τους ιδιώτες επιχειρηματίες.⁹

Ένα πρώτο ερώτημα αφορά τους λόγους που προβάλλονται από τη Ν.Ο. για να δικαιολογήσουν τη γενική της δυσπιστία ως προς το ρόλο του ιδιωτικού τομέα. Ένας πρώτος λόγος βασίζεται στην εκτίμηση σχετικά με το δασμοβίωτο χαρακτήρα της ελληνι-

8. Βλέπε Ρ. Χριστούλα-Γρηγορογιάννη, "Οικονομική Πολιτική Ανασυγκρότηση", σε δύο συνέχειες, Μάιος και Ιούνιος 1951.

9. Έτσι το κύριο άρθρο του Ιουλίου-Αυγούστου 1962, σ. 556, διατυπώνει τα εξής: "Εάν η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν έχει δραστηριοποιηθεί εις τον βαθμόν τον απαιτούμενον διά την επιτάχυνσην της αναπτύξεως, τούτο σημαίνει ότι η κρατική οικονομική πολιτική απέτυχεν".

κής βιομηχανίας, μια πραγματικότητα που υποτίθεται ότι έχει διαμορφώσει μια τέτοια νοοτροπία στους Έλληνες επιχειρηματίες που αποθαρρύνει τον προγραμματισμό μακροχρόνιων επενδύσεων. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές ανωμαλίες του παρελθόντος έχουν επίσης οδηγήσει σε μια νοοτροπία η οποία αποβλέπει στην αποκόμιση βραχυχρόνιων κερδών αντί της ανάληψης μακροχρόνιων επιχειρηματικών κινδύνων. Οι παράγοντες αυτοί θεωρείται ότι έχουν διαμορφώσει τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της ελληνικής βιομηχανίας: την τεχνολογική καθυστέρηση, το μικρό μέγεθος των βιομηχανικών μονάδων, τον οικογενειακό χαρακτήρα τους, κλπ.¹⁰

Το κράτος λοιπόν πρέπει "να υποκαταστήσει την ιδιωτική πρωτοβουλία, εκεί όπου είτε δεν εκδηλώνεται αυτοβούλως, είτε δεν συμφέρει εις την εθνικήν Οικονομίαν η ανάθεσις εις αυτήν ενός συγκεκριμένου τομέως παραγωγικής δραστηριότητος".¹¹ Έτσι, η σχέση ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα της οικονομίας αποκτά έναν απόλυτα ιεραρχικό χαρακτήρα, αφού στο δεύτερο ανατίθεται ουσιαστικά το δικαίωμα καθορισμού των ορίων του πρώτου. Πρόκειται για δικαίωμα το οποίο φτάνει μέχρι και την άσκηση εξαναγκασμού: "Εις περιπτώσιν καθ' ήν πραγματοποιηθή η σύνδεσις με την ΕΟΚ, η ελληνική Οικονομία θα δεχθή ισχυράν πίεσιν... η οποία μόνον με έντονον κρατικήν επέμβασιν, καθοδήγησιν και εξαναγκασμόν ακόμη της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητος είναι δυνατόν ν' αποθή εις όφελος της χώρας".¹²

3. Μακρο-Οικονομική Πολιτική

Υπάρχει μια συνεπής γραμμή σε ολόκληρη τη διάρκεια της πρώτης πενταετίας της έκδοσης της Ν.Ο. που αρνείται να δεχτεί το δίλημμα Νομισματική και Οικονομική Σταθερότητα από τη μια πλευρά, και Ανασυγκρότηση (στη συνέχεια Ανάπτυξη) από την άλλη. Όταν, για παράδειγμα, η Έκθεση Χόφμαν στα 1949 κατέληγε στο συμπέρασμα ότι με δεδομένη την έλλειψη πόρων, η οικονομική-νομισματική σταθερότητα και η ανασυγκρότηση είναι ανταγωνιστικοί σκοποί της οικονομικής πολιτικής, η Ν.Ο. αναρωτιέται τί μπορεί να σημαίνει στην πραγματικότητα η έλλειψη πόρων, όταν υπάρχει πλεονάζουσα εργασία και υποαπασχολούμενο παραγωγικό δυναμικό. Αρα δεν υφίσταται εντέλει πρόβλημα πόρων, αλλά πρώτα και κύρια πρόβλημα οργάνωσης της οικονομίας. Αυτό που πραγματικά λείπει είναι ένας ικανός μηχανισμός κινητοποίησης με έλεγχο εισοδημάτων, παραγωγής και επενδύσεων.¹³

Ένα σημαντικό πρόβλημα που καθυστερεί τη ζητούμενη ανασυγκρότηση είναι η συστηματική τάση να μεταφέρονται τα κονδύλια της ανασυγκρότησης σε δύο κατευθύνσεις: πρώτον, στις υπερβολικά απαιτητικές στρατιωτικές δαπάνες και, δεύτερον, στην κάλυψη του ελλείμματος του προϋπολογισμού. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τον προϋπολογισμό, επισημαίνεται ότι οι δαπάνες είναι εξαιρετικά υψηλές και ότι βρίσκονται σε απόλυτη

10. Για αυτές τις διαπιστώσεις βλέπε κύριο άρθρο Ιουνίου 1961, σσ. 401-3, υπό τον τίτλο "Το κράτος και η εκβιομηχάνισις".

11. Βλέπε τεύχος Ιουνίου 1961, σ. 402.

12. Τεύχος Μαρτίου 1961, σ. 179, σε ανυπόγραφο κείμενο το οποίο συνοψίζει τα συμπεράσματα έρευνας του περιόδου με θέμα την αύξηση των εξαγωγών. Η υπογράμμιση των συγγραφέων.

13. Βλέπε σχετικά το κύριο άρθρο, "Οικονομική Σταθερότης και Οικονομική Ανάπτυξη: Η Έκθεση Χόφμαν", Μάιος 1949.

δυσαναλογία με τις υπηρεσίες που παρέχει το κράτος στην κοινωνία, ενώ το σκέλος των εσόδων είναι εξαιρετικά ασθενές. Το τελευταίο σημαίνει ότι συνυπάρχουν δύο αντιφατικά φαινόμενα. Από τη μια πλευρά, η φορολογία των μισθωτών είναι εξουθενωτικά βαριά, ενώ τα μεγάλα εισοδήματα διαφεύγουν εντελώς από τις φορολογικές υποχρεώσεις. Η διαπίστωση αυτή, επίκαιρη άλλωστε και σήμερα, επαναλαμβάνεται τακτικά σε όλη την εικοσαετία της έκδοσης της Ν.Ο. και αποτελεί τη βάση του αιτήματος για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος.

Η κριτική που ασκείται για την αντιπαραγωγική σύνθεση των δημοσίων δαπανών δεν συνοδεύεται από μίαν άποψη ότι είναι ενγγένει ευκαταίρι οι δαπάνες να κρατιούνται σε χαμηλό επίπεδο. Ανοίγοντας μέτωπο στις απόψεις του οικονομικού φιλελευθερισμού, το περιοδικό υιοθετεί την άποψη ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, "ο καλύτερος προϋπολογισμός είναι εκείνος που έχει τις περισσότερες δαπάνες" (Α. Αγγελόπουλος, "Εθνικός Προϋπολογισμός και Ευημερία", Μάιος 1950: 209). Στις απαραίτητες προϋποθέσεις περιλαμβάνεται η ένταξη του προϋπολογισμού στο πλαίσιο ενός γενικού οικονομικού σχεδίου, καθώς "κάθε φορά που δεν υπάρχει οικονομικό σχέδιο, έχουμε σπατάλη των παραγωγικών μέσων, οικονομικές κρίσεις, ανεργία κλπ" (Α. Αγγελόπουλος, "Η Ανάγκη του Οικονομικού Προϋπολογισμού", Νοεμ/Δεκ. 1949: 515).

Υπό το πρίσμα των προηγουμένων, στόχος της δημοσιονομικής πολιτικής πρέπει να είναι η δίκαιη αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος με εργαλείο μία δυναμική πολιτική δαπανών και κυρίως επενδύσεων ικανών να διατηρούν μια συνολική εθνική δαπάνη που να εξασφαλίζει την πλήρη απασχόληση των παραγωγικών μέσων. Το ζήτημα της χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών θεωρείται ότι είναι δευτερεύουσας σημασίας και ότι η αντιμετώπισή του θα είναι αποτέλεσμα συνδυασμένης δημοσιονομικής και φορολογικής πολιτικής.

Τελικώς, η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να ασκεί έλεγχο στην παραγωγή και στις επενδύσεις, στις τιμές των βασικών ειδών που απαρτίζουν το κόστος ζωής αλλά και στην πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη προκειμένου να καταπολεμηθεί ο πληθωρισμός (στο ίδιο). Η ανάγκη του ελέγχου εμφανίζεται και στα σχετικά υπομνήματα των αμερικανών εμπειρογνομώνων, με αιχμή την κατανάλωση, τις τιμές και τα εισοδήματα. Το σημείο όπου φαίνεται να υπάρχει σαφής απόκλιση εκτιμήσεων αφορά τη δυναμική του ελλείμματος, όπου η άποψη της Ν.Ο. συνοψίζεται εύγλωττα ως εξής: "Το πρόβλημα διά την δημοσιονομικήν μας πολιτικήν δεν είναι μόνον η κάλυψις του ελλείμματος ... αλλά ο τρόπος καθ' όν θα καλυφθή τούτο και η επίτευξις ωρισμένων αποτελεσμάτων" (κύριο άρθρο, "1951: Οικονομικά Εξελίξεις και Προβλήματα", Ιαν. 1952).

Η σημασία του τρόπου με τον οποίο καλύπτεται το έλλειμμα του προϋπολογισμού θα αποκτήσει ξεχωριστή σημασία μια δεκαετία αργότερα, όταν με τη λήξη της ξένης βοήθειας η χώρα θα αρχίσει να αντιμετωπίζει πρόβλημα με το εξωτερικό χρέος. Το πρόβλημα είναι οξύτερο όσο ακόμα εκκρεμεί η διευθέτηση του προπολεμικού χρέους. Ωστόσο, η Ν.Ο. παραμένει αρνητική προς τον εξωτερικό δανεισμό ακόμα και μετά από αυτή τη διευθέτηση, για δύο μάλιστα λόγους. Ο πρώτος είναι ότι ο εξωτερικός δανεισμός δημιουργεί για τη χώρα υποχρεώσεις τις οποίες δεν είναι βέβαιο ότι θα κατορθώσει να εκπληρώσει. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι ο εξωτερικός δανεισμός μπορεί να βοηθήσει τη διαδικασία

της ανάπτυξης μόνον υπό την προϋπόθεση ότι τα εισαγόμενα κεφάλαια θα κατευθύνονται άμεσα σε παραγωγικές επενδύσεις. Έτσι, όπως παρατηρεί το κύριο άρθρο του Μαΐου 1962, σ. 365: "Η υπερχρέωση προς την αλλοδαπή, που συσσωρεύει μελλοντικά βάρη δια την οικονομία, είναι σκόπιμος μόνον μέχρι του σημείου, που διευκολύνει την οικονομική ανάπτυξη, διότι τότε μόνον δημιουργούνται αυτομάτως και οι δυνατότητες αντιμετώπισης των βαρών αυτών χωρίς κινδύνους ανατροπής της ισορροπίας του ισοζυγίου πληρωμών".

Το θέμα του ελέγχου των τιμών συσχετίζεται τόσο με το στόχο της κοινωνικής δικαιοσύνης (περιορισμός των υπερκερδών των εισαγωγών) όσο και με τη λειτουργική οικονομική ανάγκη της τροφοδότησης της εγχώριας αγοράς με μεγαλύτερες ποσότητες προϊόντων (για τη διευκόλυνση της εγχώριας παραγωγής). Ο πρώτος στόχος τονίζεται ρητά και κατηγορηματικά και επανέρχεται σε πάρα πολλά άρθρα (κύρια και ενυπόγραφα). Ο δεύτερος στόχος διατυπώνεται περισσότερο υπαινικτικά. Ενώ, για παράδειγμα, η ανάγκη καθιέρωσης της διανομής ορισμένων βασικών αγαθών με τη μέθοδο του δελτίου υποστηρίζεται με ενθουσιασμό, επιδεικνύεται ένας σκεπτικισμός και "αμηχανία" έναντι των προτάσεων Βαρβαρέσου (1952), όταν ο τελευταίος πρότεινε, μεταξύ άλλων, την αναπροσαρμογή (υποβίβαση) των τιμών των εγχώρια παραγομένων βιομηχανικών προϊόντων στη βάση ελέγχου του κόστους παραγωγής τους. Και ενώ η χλιαρή και κριτική αντιμετώπιση του μέτρου αυτού αποδίδεται από τη Ν.Ο. σε αμφιβολίες που αφορούν την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητά του, διαφαίνεται μια διάθεση "προστασίας" της εγχώριας παραγωγής από μέτρα που τυχόν περιορίζουν τα κέρδη και άρα και τις επενδύσεις. Είναι ακριβώς η εποχή που έχουν πέσει οι τόνοι κριτικής στην ανικανότητα της "ιδιωτικής πρωτοβουλίας" να συμβάλει στις επενδύσεις και στην ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά, η ριζοσπαστική ρητορεία της εποχής και οι προηγούμενες διατυπώσεις δεν επιτρέπουν στο περιοδικό μια περισσότερο ανοιχτή στήριξη στα συμφέροντα του εγχώριου βιομηχανικού κεφαλαίου, γιατί αρκείται σε περισσότερο έμμεσους τρόπους στήριξης (κύριο άρθρο, "Οικονομική Αβεβαιότητα", Μαρτ. 1952).

Εξίσου ευέλικτες και αμφίσημες θέσεις υιοθετούνται στο θέμα της επίτευξης νομισματικής σταθερότητας. Η τελευταία θεωρείται μεν "σημαντική και επιτακτική ανάγκη", αλλά καθώς ο τελικός στόχος είναι η ανάπτυξη και όχι η νομισματική σταθερότητα, θα πρέπει να αποκαλυφθούν οι αντιαναπτυξιακές επιπτώσεις της αντιπληθωριστικής πολιτικής που "καταδικάζουν την οικονομία σε μαρασμό". Οι δύο προϋποθέσεις που θέτει η Ν.Ο. προκειμένου να ακυρωθεί η αντι-αναπτυξιακή και αντι-κοινωνική επίδραση της πιστωτικής στενότητας είναι: πρώτον, να ασκηθεί πραγματικός έλεγχος στο πιστωτικό σύστημα ώστε όλοι οι διαθέσιμοι πόροι να χρηματοδοτούν την παραγωγή. Και δεύτερον, να εφαρμοστεί έλεγχος της κατανάλωσης των κυριότερων εισαγομένων αγαθών με δελτίο διανομής (προκειμένου η στενότητα των ποσοτήτων να μη μεταφραστεί σε κερδοσκοπικές αυξήσεις τιμών). Ελλείψει των δύο αυτών προϋποθέσεων, είναι προτιμότερη κάποια νομισματική αστάθεια και η χαλάρωση των πιστωτικών περιορισμών προκειμένου να επωφεληθούν οι εγχώριοι παραγωγοί βιομηχανικών προϊόντων (κύριο άρθρο, "Η Πιστωτική Πολιτική", Μάιος 1952). Η έμμεση πλην σαφής διάθεση στήριξης της εγχώριας παραγωγής φαίνεται και από την προτεινόμενη εισοδηματική πολιτική στις αρχές του 1952. Ενώ αναγνωρίζεται η ανά-

γκη για γενναίες αυξήσεις στα εισοδήματα των αγροτών και των δημοσίων υπαλλήλων, "πρέπει να υπάρξει αποφασιστική άρνηση οποιασδήποτε αύξησης" στα εισοδήματα των εργατών και των (ιδιωτικών) υπαλλήλων (κύριο άρθρο, "1951: Οικονομικά Εξελίξεις και Προβλήματα", Ιαν. 1952: 3). Με δεδομένη την αντίληψη γύρω από την ευεργετική επίδραση της ζήτησης στην εγχώρια παραγωγή, ο ρητός αποκλεισμός των εργατών και των ιδιωτικών υπαλλήλων από τις προτεινόμενες αυξήσεις μπορεί να ερμηνευτεί μόνον ως προσπάθεια συγκράτησης του κόστους της εγχώριας παραγωγής και άρα ως έμμεση στήριξη των εγχώριων παραγωγών.

Η συζήτηση γύρω από την ενδεδειγμένη πιστωτική πολιτική συχνά διαπλέκεται με τη διάρθρωση και τον προσανατολισμό του τραπεζικού συστήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι οργανώθηκε ειδική έρευνα της Ν.Ο. με τίτλο "Πώς πρέπει να αναδιαρθρωθεί το τραπεζικό μας σύστημα;" που αρχίζει στο τεύχος Νοεμβρίου 1950 και τελειώνει στο τεύχος Ιουνίου 1951. Ο λόγος για το άνοιγμα του διαλόγου αυτού ήταν η άποψη της Ν.Ο. (και όχι μόνον) ότι το υψηλό κόστος του χρήματος οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην κακή οργάνωση του τραπεζικού συστήματος. Συνεπώς, μια ορθολογικότερη οργάνωση του τραπεζικού τομέα θα οδηγούσε σε μείωση των επιτοκίων, ενώ ο συντονισμός της πιστωτικής πολιτικής θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποτελεσματικότερη εφαρμογή του οικονομικού προγράμματος και σε αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας.

Το περιοδικό υιοθετεί μια ριζοσπαστική γραμμή κριτικής στο τραπεζικό σύστημα, επισημαίνοντας ότι ενώ όλοι αναγνωρίζουν το πρόβλημα των υψηλών εξόδων, κανείς ουσιαστικά δεν αναφέρεται στο πρόβλημα των τεραστίων κερδών που πραγματοποιούν οι τράπεζες και το οποίο με τη σειρά του επιβαρύνει σημαντικά το κόστος του κεφαλαίου. Η άποψη της Ν.Ο. κινείται στη γραμμή της αναγνώρισης της ανάγκης το τραπεζικό σύστημα να αποτελεί όργανο στα χέρια του κράτους προκειμένου να ξεπεραστεί το φαινόμενο της κερδοσκοπίας και να εισαχθεί δυναμικά ο μακροπρόθεσμος δανεισμός για την τόνωση των επενδύσεων.¹⁴

Η οικονομική και αναπτυξιακή λογική της εθνικοποίησης των τραπεζών έχει ως εξής: Η οικονομία έχει ανάγκη μακρόπνων επενδύσεων. Αυτές προϋποθέτουν πολιτική φθηνού χρήματος. Η τελευταία μπορεί να εφαρμοστεί μόνο από μια κρατική τράπεζα ικανή α) να ελέγχει την κατανομή των πιστώσεων κατά κλάδο σύμφωνα με το μακροπρόθεσμο οικονομικό πρόγραμμα, β) να κινητοποιεί το μεγαλύτερο ποσοστό των καταθέσεων, γ) να παρακολουθεί την εκτέλεση των επενδύσεων, δ) να ελαττώσει το χρόνο της γραφειοκρατικής λειτουργίας και ε) να εφαρμόσει ενιαίο μισθολόγιο (Π. Δημητρακόπουλος, βλ. υπ. 14). Έχει ενδιαφέρον να υπογραμμιστεί ότι ενώ η εκτίμηση περί του παρασιτικού ρόλου των τραπεζών παραμένει αναλλοίωτη, η προτεινόμενη αναδιάρθρωση του τραπεζικού συστήμα-

14. Έτσι προτείνεται: "Η συγκέντρωση όλων των τραπεζικών εργασιών σε έναν τραπεζικό οργανισμό (Κρατική Τράπεζα) με υποκαταστήματα σε όλες τις επαρχιακές πόλεις και με βαθμιαία μείωση του προσωπικού, θα ελαττώσει τις δαπάνες διαχείρισης κατά 40%-50% συνυπολογίζοντας και αυξήσεις των σημερινών μισθών" (Π. Δημητρακόπουλος, "Η Εθνικοποίηση του Τραπεζικού μας Συστήματος", Μάιος 1951). Μια περισσότερο διαρθρωτική ανάλυση του φαινομένου που σχετίζεται με ολόκληρο το πρόβλημα της αναπτυξιακής καθυστέρησης εισάγεται λίγους μήνες μετά: "Ο τραπεζίτης σε μας είναι τοκογλύφος επειδή ο καπιταλιστής κερδίζει πάρα πολλά ... Όταν λοιπόν λέμε ότι έχουμε ελαττωματικό σύστημα τραπεζικής πιστωτικής λειτουργίας, εμψυχοποιείται ότι εννοούμε με αυτό ένα οπισθοδρομικό σύστημα καπιταλιστικής ζωής" (Σ. Χλωρός, "Σε τί συνίσταται το τραπεζικό μας πρόβλημα", Αυγ. 1951: 345).

τος εμφανίζεται κατά το έτος 1953 σε μια νέα εκδοχή. Καθώς "είναι βέβαιο πως υπό τις σημερινές πολιτικές συνθήκες μια τέτοια ριζική λύση [η εθνικοποίηση] δεν θα ήταν πραγματοποιήσιμη" προκρίνεται η "εξυγίανση ... μέσα στα πλαίσια του ιδιωτικού ανταγωνισμού" με εργαλείο τις συγχωνεύσεις και τις απολύσεις προσωπικού (χωρίς όμως τη δημιουργία ιδιωτικού μονοπωλίου), την εξειδίκευση και τη δημιουργία ειδικής τράπεζας βιομηχανικής πίστης (κύριο άρθρο, "Η Αναδιοργάνωση του Τραπεζικού Συστήματος", Φεβρ. 1953: 50).

Η ανάγκη επεκτατικής πιστωτικής πολιτικής για τη χρηματοδότηση των επενδύσεων συνδέεται με το πρόβλημα του πληθωρισμού. Ενώ η Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη του ΟΗΕ υποστηρίζει στα 1948 ότι μια από τις βασικές προϋποθέσεις αύξησης της παραγωγής είναι η νομισματική και δημοσιονομική σταθερότητα, η άποψη της Ν.Ο. είναι διαφορετική. Ηδη από το 1946 διατυπώνει την άποψη ότι ο πληθωρισμός δημιουργείται από την ύπαρξη πλεονάζουσας αγοραστικής δύναμης (κυρίως από τα υπερκέρδη των εισαγωγέων και των παρασιτικών επαγγελμάτων). Συνεπώς υπάρχει ανάγκη ριζικών λύσεων διότι το ελληνικό πληθωριστικό πρόβλημα "είναι πρόβλημα *sui generis* και πρέπει να αναζητηθούν οι λύσεις στη θεραπεία των πραγματικών αιτιών" (κύριο άρθρο, "Τα Νέα Οικονομικά Μέτρα", Νοεμ. 1947: 5).

Στο επίπεδο της αφηρημένης οικονομικής ανάλυσης διακρίνονται δύο ξεχωριστές περιπτώσεις πληθωρισμού. Η πρώτη περίπτωση είναι αυτή του "πιεζόμενου" ή ελεγχόμενου πληθωρισμού που συμβαδίζει με εκτεταμένα μέτρα ελέγχου τιμών, ενώ η δεύτερη είναι η περίπτωση του ανοιχτού ή "δεδηλωμένου" πληθωρισμού. Είναι ακριβώς αυτή η δεύτερη περίπτωση που θεωρείται επιζήμια και αντι-αναπτυξιακή, καθώς: α) προκαλεί αναδιανομή εισοδήματος σε βάρος των μισθών, β) προκαλεί μεγάλη "αταξία" στις τιμές, που συνεπάγεται αναρχία στην κατανομή των επενδύσεων, γ) τροφοδοτεί έντονες τάσεις για αποθησαύριση και μεγάλη αποθεματοποίηση, δ) ενισχύει τη διεύρυνση της παραγωγής αλλά σε αντιπαραγωγική κατεύθυνση (πολυτελής ζήτηση από την πλευρά των στρωμάτων με πλεονάζουσα αγοραστική δυνατότητα) και ε) προκαλεί δυσμενείς επιδράσεις στο εξωτερικό εμπόριο, καθώς ενθαρρύνει τις εισαγωγές και αποθαρρύνει τις εξαγωγές.

Η ελληνική οικονομία αποτελεί κλασικό παράδειγμα ανοιχτού πληθωρισμού που όμως δεν οφείλεται σε αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας (και εδώ έρχεται σε αντίθεση με τις παρατηρήσεις που έκανε σε σχόλιό του ο Ξ. Ζολώτας στην εφημερίδα "Το Βήμα"), αλλά κυρίως στο μειωμένο όγκο των συναλλαγών που συνεπάγεται μειωμένη ρευστότητα σε σύγκριση με τα προπολεμικά επίπεδα και "τρομακτική ύψωση του επιτοκίου στην ελεύθερη αγορά" (Ροδίτης, "Το Ελληνικό Νομισματικό Πρόβλημα", Δεκ. 1948: 65). Από αυτή την άποψη προτείνεται ότι για την ανάπτυξη θα πρέπει να αυξηθεί η χρηματοδότηση των επενδύσεων με την έκδοση χρήματος (καθώς το σύνολο της αποταμίευσης αποθησαυρίζεται ή διαφεύγει στο εξωτερικό). Συνεπώς, "ειδικά για το νομισματικό πρόβλημα υπάρχει μία μόνο λύση -η μετατροπή του ανοιχτού πληθωρισμού σε πιεζόμενο πληθωρισμό, η επιβολή δηλαδή (γενικού) δελτίου και ποσόστωσης στην κατανάλωση ... Τα λεγόμενα μειονεκτήματα του πιεζόμενου πληθωρισμού είναι τόσο πιο ασήμαντα όσο γενικότερος είναι ο έλεγχος στην οικονομία". (στο ίδιο: 66).

Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί, ωστόσο, ότι σημειώνεται μια κάποια ελαφρά στροφή στη σχετική έμφαση κατά τη διάρκεια του έτους 1952. Οσο απομακρύνεται το ενδεχό-

μενο εφαρμογής συστηματικών ελέγχων ευρείας κλίμακας, η Ν.Ο. δείχνει μεγαλύτερη κατανόηση για τα μέτρα αντιπληθωριστικής πολιτικής, αν και διατηρεί (σε ηπιότερους όμως τόνους) τις αναπτυξιακές ενστάσεις της. Έτσι, (κύριο άρθρο Δεκ. 1952: 530) ουσιαστικά δικαιώνει (εκ των υστέρων) την αντιπληθωριστική πολιτική της προηγούμενης περιόδου ως εξής: "Η εξασφάλιση της νομισματικής σταθερότητας χωρίς να ανασταλεί η προσπάθεια οικονομικής αναπτύξεως θα ήταν δυνατή ... μόνο με την εφαρμογή ενός συστήματος αποφασιστικών ελέγχων ολόκληρης της παραγωγικής δραστηριότητας της χώρας". Καθώς όμως δεν υπήρξαν οι απαραίτητες κοινωνικές και πολιτικές προϋποθέσεις, ούτε ο αναγκαίος κρατικός μηχανισμός, "δεν υπήρχε άλλη διέξοδος από αυτήν που εφαρμόστηκε". Έτσι φτάνουμε ένα χρόνο μετά (1953) σε αντιστροφή της αρχικής επιχειρηματολογίας. Περνάμε δηλαδή από μία αντίληψη όπου οι αντιπληθωριστικές πολιτικές χαρακτηρίζονται ως αντιαναπτυξιακές, σε μια νέα αντίληψη όπου οι ίδιες αυτές πολιτικές κρίνονται αναγκαίες μεν αν και όχι επαρκείς αν δεν συνοδεύονται από άλλα μέτρα τόνωσης των επενδύσεων στη βιομηχανία (η ίδια άποψη εμφανίζεται και στο κύριο άρθρο, "Το Οικονομικό Αδιέξοδο", Ιουν./Ιουλ. 1953)

Είναι βέβαια αναμενόμενο ότι οι αναφορές της Ν.Ο. στο ζήτημα του πληθωρισμού είναι κατά κύριο λόγο συγκεντρωμένες στην πρώτη περίοδο της έκδοσης του περιοδικού, όταν η ελληνική οικονομία αντιμετωπίζει το πρόβλημα με μεγάλη οξύτητα. Η περίοδος που ακολουθεί την υποτίμηση του 1953 χαρακτηρίζεται από νομισματική σταθερότητα και χαμηλό πληθωρισμό, με αποτέλεσμα το ενδιαφέρον του περιοδικού για το πρόβλημα να μειώνεται. Από τη στιγμή όμως που έχει επιτευχθεί η νομισματική σταθερότητα, η διατήρησή της αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Έτσι, το κύριο άρθρο του Απριλίου του 1964, σ. 293, το οποίο αναφέρεται θετικά στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης του Κέντρου, αφού επιδοκιμάζει τη δέσμευση της κυβέρνησης για άμεση βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών μαζών, θεωρεί αναγκαίο να υπογραμμίσει ότι "δεν προκύπτει απ' αυτές [τις προγραμματικές δηλώσεις] με ποιό τρόπο θα εξασφαλιστεί η αναγκαία ισορροπία συνολικής δαπάνης στην οικονομία πάνω σε βάση που να επιτρέπει και την ικανοποίηση κοινωνικοπολιτικών σκοπών και την πραγματοποίηση υψηλού επιπέδου επενδύσεων χωρίς να διακινδυνευθεί η νομισματική σταθερότητα".

Σε ό,τι αφορά την πολιτική εξωτερικού εμπορίου και ειδικότερα το ζήτημα των εισαγωγικών δασμών, η γραμμή της Ν.Ο. είναι περισσότερο "ανοιχτή" απ' όσο θα περίμενε κανείς με δεδομένη την παρεμβατική έκφραση σε όλα τα άλλα πεδία της οικονομικής πολιτικής. Απαντώντας σε άρθρο του Ξ. Ζολώτα που δημοσιεύτηκε στο "Βήμα" γύρω από τους κινδύνους που συνεπάγεται ο δασμολογικός αφοπλισμός, υποστηρίζεται ευθαρσώς ότι δεν υπάρχουν πλέον επιμέρους αγορές "αλλά μία διεθνής αγορά της οποίας τμήματα, εξαρτήματα αλλά και συντελεστές είναι οι επιμέρους αγορές των διαφόρων κρατών" (Μ. Λέσβιος, "Η Βιομηχανική Ανασυγκρότηση και οι Εισαγωγικοί Δασμοί", Σεπ. 1950: 428). Ασκώντας κριτική στην πολιτική της δασμολογικής προστασίας από την πλευρά των καταναλωτών, τη χαρακτηρίζει ως επωφελή μόνο για το κεφάλαιο που παράγει "ακριβότερα" και τάσσεται υπέρ της άποψης της προσαρμογής της εγχώριας παραγωγής στην αντίστοιχη διεθνή με μοναδικό κριτήριο το κόστος. Έτσι υποστηρίζεται ότι "δεν είναι δυνατόν επ' άπειρον να ζει η βιομηχανία μας υπό την προστασία των υψηλών εισαγωγικών δασμών και

του ποσοτικού περιορισμού των εισαγωγών, όπως δεν είναι δυνατόν ο ασθενής να ζει διαρκώς με τη φαρμακολογική βοήθεια" (στο ίδιο: 428). Εξαιρέση στον κανόνα αυτόν αποτελεί η πρόσκαιρη παροχή προστασίας για νηπιακές βιομηχανικές δραστηριότητες.¹⁵

Στο πεδίο της συναλλαγματικής πολιτικής, η Ν.Ο. υιοθετεί τη γραμμή της "προσαρμογής προς τα κάτω", δηλαδή της υποτίμησης, τόσο για να βελτιωθεί το ισοζύγιο πληρωμών όσο και για να εξυγιανθεί η οικονομία γενικότερα. Υποστηρίζει ότι η διατήρηση της τιμής της δραχμής σε επίπεδο πολύ ανώτερο της πραγματικής αγοραστικής της δύναμης¹⁶ ασκεί αρνητικές επιδράσεις στην οικονομία επειδή: α) ζημιώνει το ισοζύγιο πληρωμών, β) δημιουργεί παρασιτικά εισοδήματα, γ) αλλοιώνει την κατανομή εισοδήματος σε βάρος βασικών παραγωγικών κλάδων, δ) μειώνει το κόστος των εισαγομένων χωρίς να ωφελούνται οι καταναλωτές, ε) δημιουργεί κέρδη σε βάρος των εισοδημάτων των παραγωγών εξαγωγικών προϊόντων και ζ) περιορίζει τις επενδύσεις.

Παρόλες τις αρνητικές επιπτώσεις της υπερτιμημένης δραχμής και της υιοθέτησης της θέσης υπέρ της υποτίμησης αναγνωρίζονται οι πιθανές αρνητικές συνέπειες της τελευταίας στη νομισματική ισορροπία και στο επίπεδο των τιμών. Ακριβώς γιαυτό η Ν.Ο. συνοδεύει τη θέση υπέρ της υποτίμησης με διεύρυνση των ελέγχων των τιμών και την εισαγωγή συστήματος επιδότησης της τιμής των βασικών ειδών κατανάλωσης προκειμένου να αποτραπεί μια γενικευμένη τάση ανόδου των τιμών (κύριο άρθρο, "Η Τιμή του Συναλλάγματος", Νοεμ. 1951). Ορισμένα επιπλέον συνοδευτικά μέτρα περιλαμβάνουν: α) την αναγνώριση των συναλλαγών σε χρυσό (που θα επιτρέψει ελαστικότερη, όχι έντονα αντιπληθωριστική, νομισματική πολιτική), β) την ακύρωση "του αψυχολόγητου νόμου" περί ονομαστικοποίησης των μετοχών των τραπεζών και ανωνύμων εταιρειών, καθώς και γ) να διατίθενται οι υποχρεωτικές καταθέσεις των ΝΠΔΔ και των Ασφαλιστικών Ταμείων για παραγωγικές επενδύσεις αντί της κάλυψης του ελλείμματος του προϋπολογισμού.

Ξανά, κατά το έτος 1953 (έτος γενικότερης μάλλον στροφής) γίνεται η εκτίμηση ότι οι δύο μεταπολεμικές απόπειρες προσαρμογής της τιμής του συναλλάγματος απέτυχαν εξ αιτίας του πληθωρισμού που πολύ γρήγορα ανέτρεψε και πάλι τις ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης. Αντίθετα, οι πολιτικές έμμεσης προσαρμογής του συναλλάγματος (με συστήματα πριμοδότησης των εξαγωγών και εισφορών/ποσοστώσεων επί των εισαγωγών) κρίνονται ως θετικές επειδή αποτελούν εργαλείο καθοδήγησης του εξωτερικού εμπορίου. Ειδικότερα για την υποτίμηση του 1953, η στάση του περιοδικού είναι μάλλον χλιαρή, σε αντίθεση με ό,τι θα περίμενε κανείς από το κλίμα των προηγούμενων ετών. Από τη μια πλευρά στηλιτεύεται η κατάργηση του κρατικού παρεμβατισμού στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου.¹⁷ Ωστόσο αναγνωρίζεται ότι "αν η σκοπιμότητα [της υποτίμησης] ... κριθεί όχι

15. Η Ν.Ο. αποδέχεται βέβαια τη σημασία των δασμών ως μεθόδου προσωρινής προστασίας της βιομηχανίας. Έτσι, ένα από τα κύρια σημεία κριτικής προς τη συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ ήταν ότι οι χρονικές περίοδοι που προβλέπονταν για την πλήρη άρση της δασμολογικής προστασίας των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων κρίνονταν ως μικρές.

16. Το επίπεδο τιμών στην Ελλάδα εκτιμάται ως κατά 40% ανώτερο των ΗΠΑ και ακόμα περισσότερο από αυτό της Αγγλίας (Γ. Μεταξάς, "Είναι δυνατόν να αποφευχθεί η υποτίμηση της δραχμής", Ιαν. 1952).

17. "Η λύση αυτή κατ' αρχήν δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν η πιο ενδεδειγμένη για την περίπτωση μίας χώρας καθυστερημένης που επιδιώκει την οικονομική της ανάπτυξη και που για να επιτύχει τον σκοπό αυτό είναι υποχρεωμένη να υπαγάγει υπό έλεγχο και προγραμματική καθοδήγηση όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας" (κύριο άρθρο, "Η Αναπροσαρμογή της Τιμής του Συναλλάγματος", Απρ. 1953: 146).

με κριτήριο το τί θα μπορούσε να γίνη αλλά το τί γινόταν πραγματικά ως τώρα ... το συμπέρασμα πρέπει να είναι ότι θα συντελέσει ασφαλώς σε βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών¹⁸ που θα προέλθει όχι από μείωση των εισαγωγών αλλά από αύξηση των εξαγωγών και βελτίωση του αδήλου ισοζυγίου.

Φαίνεται δηλαδή ότι ιδανικά το περιοδικό θα υποστήριζε μια αποφασιστική και αποτελεσματική πολιτική ελέγχου και έμμεσου επηρεασμού του εξωτερικού εμπορίου χωρίς προσαρμογή του συναλλάγματος. Όμως, με δεδομένη την απροθυμία και ανικανότητα του κράτους, ως δεύτερη καλύτερη λύση υιοθετείται η υποτίμηση.

4. Το Υπόδειγμα Ενσωμάτωσης της Ελληνικής Οικονομίας στη Διεθνή Αγορά

Η βασική κατευθυντήρια ιδέα που φαίνεται να διαπνέει τους προβληματισμούς του περιοδικού ως προς τη θέση της χώρας στην παγκόσμια οικονομία μπορεί να συνοψιστεί στη διατύπωση η Ελλάδα να είναι "οικονομικώς αδέσμευτος" και να εφαρμόζει "ελληνικήν οικονομικήν πολιτικήν". Η ιδέα αυτή στηρίζεται αφενός στην "πίστιν εις την βιωσιμότητα της ελληνικής οικονομίας" και αφετέρου στην "κατανόηση του ρόλου που μπορεί η Ελλάδα να παίξει στο χώρο της Μεσογείου και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης".

Η κατεύθυνση αυτή είναι συμβατή με το γενικότερο αναπτυξιακό υπόδειγμα που φαίνεται να υποστηρίζει η Ν.Ο., το οποίο βασίζεται στη δυνατότητα αξιοποίησης της εσωτερικής αποταμίευσης και στον ενδογενή χαρακτήρα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ένα τέτοιο υπόδειγμα απαιτεί αφενός τους μέγιστους δυνατούς βαθμούς ελευθερίας κατά την άσκηση της οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής και αφετέρου την αποφυγή επικίνδυνης έκθεσης της οικονομίας και ειδικότερα της υπό ανάπτυξη βιομηχανίας στις ισχυρές πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού πριν αυτή ενηλικιωθεί και προετοιμαστεί επαρκώς. Ακόμη, στο πλαίσιο αυτού του υποδείγματος απαιτείται ευελιξία και πολυμέρεια ως προς τον εξωτερικό εμπορικό προσανατολισμό της χώρας. Ως άμεση συνέπεια της αντίληψης αυτής είναι η θέση που παίρνει το περιοδικό σχετικά με τα δύο πιο σημαντικά προβλήματα εξωτερικού προσανατολισμού της ελληνικής οικονομίας: την ανάπτυξη του ανατολικού εμπορίου και τη σύνδεση της χώρας με την Κοινή Αγορά.

α. Η θέση της Ν.Ο. ως προς το Ανατολικό εμπόριο

Το περιοδικό υποστηρίζει ένθερμα και με συνέπεια την ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων με τις χώρες του "Ανατολικού μπλόκ". Οι ανατολικές αγορές θεωρούνται ιδιαίτερα ευνοϊκό πεδίο ανάπτυξης των ελληνικών εξαγωγών. Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Α. Αγγελόπουλου στα τέλη της δεκαετίας του 50, σε μία περίοδο όπου υπό την πίεση των πραγμάτων¹⁹ αναπτύσσεται ουσιαστικά το ανατολικό εμπόριο της χώρας: "Εκεί που οι ελληνικάί εξαγωγαί, παρά την κατά τα τελευταία έτη σημαντικήν των αύξησιν, ημπορούν να διευρυνθούν είναι εις τας Ανατολικάς χώρας" (Α. Αγγελόπουλος, "Μέτρα προς ανακοπήν της περαιτέρω υφέσεως", Ιουλ./Αυγ. 1959). Στο ίδιο άρθρο ασκείται κριτική στην

18. Στο ίδιο: 146.

19. Για το κλίμα της εποχής και τη λογική της ανάπτυξης του ανατολικού εμπορίου, όπως αυτά προκύπτουν από τις στήλες της Ν.Ο., βλέπε Βαλντέν (1991).

εξωτερική εμπορική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης έναντι της Κίνας (αδιαφορία για την πρόσβαση στην αγορά της Λαϊκής Κίνας αλλά και σύναψη εμπορικής συμβάσεως με την Κίνα του Τσαγκ Καϊ Σεκ) και άλλων χωρών και αναφέρονται παραδείγματα άλλων αντικομμουνιστικών -όπως χαρακτηρίζονται- κυβερνήσεων της Δυτικής Ευρώπης που αναπτύσσουν εμπορικές σχέσεις με τις ανατολικές χώρες. Χαρακτηριστικά τονίζεται: "Έως πότε άραγε θα εξακολουθούμε να θέτουμε τους 'φόβους παρεξηγήσεων' υπεράνω των ελληνικών συμφερόντων;". Στο ίδιο άρθρο συνιστάται η προσεκτική μελέτη των ανατολικο-γερμανικών προτάσεων για την εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών δι' εξαγωγής ελληνικών προϊόντων, ενώ γενικότερα τίθεται το ερώτημα: "Τί είναι εκείνο που εμποδίζει εις το να επωφεληθώμεν του οικονομικού ανταγωνισμού των Μεγάλων αποβλέποντες εις την εξυπηρέτησιν των ελληνικών και μόνον συμφερόντων;". Άλλωστε αποτελεί βασική θέση του περιοδικού η σύνδεση των ελληνικών εξαγωγών με αντίστοιχες εισαγωγές κεφαλαιουχικού εξοπλισμού.

β. Η αυχθήτηση σχετικά με τη σύνδεση με την Κοινή Αγορά

"Το συμπέρασμα συνεπώς είναι ότι η Ελλάς πρέπει ν' αποφύγη, προς το παρόν τουλάχιστον, οιαδήποτε σύνδεσιν της οικονομίας της με την Κοινήν Αγοράν, η οποία δεν πρόκειται, ως ανωτέρω εξηγήθη, να ωφελήση την ελληνικήν οικονομίαν, έστω και αν έφθανε κανείς μέχρι του σημείου να δεχθή ότι η σύνδεσις αυτή δεν θα τη ζημιάση" (Α. Αγγελόπουλος, "Διατί δεν συμφέρει προς το παρόν η σύνδεσις με την Κοινήν Αγοράν", Νοεμ. 1959). Με αυτή τη διατύπωση συνοψίζει την επιχειρηματολογία του ο Α. Αγγελόπουλος σε βαρυσήμαντο άρθρο του σχετικά με τη σύνδεση της χώρας με την Κοινή Αγορά, λίγους μήνες μετά την υποβολή από την ελληνική κυβέρνηση της επίσημης αίτησης (8 Ιουνίου 1959) και ενόψει των επικείμενων διαπραγματεύσεων που αρχίζουν το Μάρτιο του 1960. Αντιπροτείνεται η Ελλάς να προχωρήσει "οικονομικώς αδέσμευτος" και θεωρείται ότι η ελληνική αίτηση είναι εσπευσμένη, επειδή η χώρα δεν έχει ακόμη αποκτήσει μια σχετικώς σταθερή παραγωγική διάρθρωση και διαδικασία. Αντιθέτως, η διαδικασία εκβιομηχάνισης υπάρχει κίνδυνος να παρεμποδιστεί, επειδή είναι αδύνατον να δημιουργηθούν ειδικές συνθήκες προστασίας από τις οποίες πρέπει να περάσει κάθε υπανάπτυκτος οικονομία. Άλλωστε, η "Ελλάς δεν είναι κατ' αποκλειστικότητα ευρωπαϊκή χώρα και κατέχει μίαν ιδιαίζουσα γεωγραφική θέση" που της επιτρέπει στενές σχέσεις με τις χώρες της Μ. Ανατολής καθώς και οι διευρυνόμενες εμπορικές σχέσεις με το ανατολικό μπλόκ επιβάλλουν "προσεκτικόν χειρισμόν" των ζητημάτων που συνδέονται με την εξωτερική οικονομική πολιτική, διότι "μία σύνδεσις της προς ένα μέρος της εξωτερικής αγοράς, προς το οποίον κατ' ανάγκην θα χορηγηθούν ειδικαί διευκολύνσεις, και το οποίον αφορά μόνον τα 4/10 του εξαγωγικού της εμπορίου, υπάρχει κίνδυνος να δημιουργήση σοβαρά εμπόδια εκ μέρους των άλλων χωρών ως προς τας ελληνικάς εξαγωγάς, χωρών αι οποίαι άλλως τε απορροφούν σήμερον τα 6/10 του εξαγωγικού μας εμπορίου".

Γενικότερα, η ενέργεια της τότε κυβέρνησης να ζητήσει τη σύνδεση με την Κοινή Αγορά θεωρείται αδικαιολόγητος σπουδή, αφού δημιουργεί ηθικές δεσμεύσεις και έτσι η ελληνική οικονομία εισέρχεται στον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό απροετοίμαστη χωρίς προηγουμένως να έχει τεθεί το βασικό πλαίσιο μιας υγιούς βιομηχανικής αναπτύξεως του τόπου (Α. Αγγελόπουλος, "Μέτρα προς ανακοπήν της περαιτέρω υφέσεως", Ιουλ./Αυγ. 1959).

Σε μεταγενέστερα κείμενα οι τόνοι της αντίθεσης στην Κοινή Αγορά πέφτουν, αν και συνεχίζεται η κριτική στην κυβερνητική διαπραγματευτική στρατηγική, που χαρακτηρίζεται εξωπραγματική, ενώ εκτιμάται ότι οι τότε κυβερνήσεις απέτυχαν να προετοιμάσουν την ελληνική οικονομία και ιδίως τη βιομηχανία να αντιμετωπίσει τον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό. Το περιοδικό παρακολουθεί με σκεπτικισμό και επιφυλακτικότητα τις εξελίξεις και αναφέρεται στο θέμα σε μια σειρά από κύρια άρθρα, ενώ η επιτυχία της σύνδεσης θεωρείται πλέον ένα ενδεχόμενο που δεν μπορεί να αποκλειστεί υπό την προϋπόθεση ότι θα εφαρμοστεί το κατάλληλο οικονομικό πρόγραμμα. Ειδικότερα, στο τεύχος του Οκτωβρίου του 1966 επιχειρείται μια ισορροπημένη και ακριβής εκτίμηση των αποτελεσμάτων της πρώτης τετραετίας της σύνδεσης.²⁰

5. Συμπεράσματα

Οι ιδέες που συγκροτούν την "πλατφόρμα" της Ν.Ο. (καθυστέρηση και διαρθρωτικές αδυναμίες, ανάγκη εκβιομηχάνισης σε ευρεία κλίμακα, παρεμβατισμός του κράτους για συντονισμό και καθοδήγηση του εγχειρήματος της ανάπτυξης, ανάγκη ενός μακροπρόθεσμου αναπτυξιακού προγράμματος μέσα στο οποίο να εντάσσονται όλα τα μέτρα οικονομικής πολιτικής, μακρο-οικονομική διαχείριση στην υπηρεσία της βιομηχανίας και της κοινωνίας) εντάσσονται απόλυτα μέσα στο ευρύτερο διεθνές ιδεολογικό-επιστημονικό κλίμα των μεταπολεμικών δεκαετιών. Απηχούν απόφραξη την προβληματική των αναλύσεων γύρω από την ανάγκη για μια "Μεγάλη Ωθηση" (Big Push) που θα εξασφαλίσει την αναγκαία κρίσιμη μάζα επενδύσεων για την απογείωση της βιομηχανίας (Rosenstein-Rodan 1943).

Ο έντονος παρεμβατισμός, η προτεραιότητα της εκβιομηχάνισης και η ανοχή (που φτάνει μέχρι και σε ήπια θετική προδιάθεση) έναντι του πληθωρισμού αποτελούν κοινό τόπο του αναπτυξιακού προβληματισμού της εποχής. Οπως κοινό τόπο επίσης αποτελεί η πεποίθηση στην αναγκαιότητα του μακροχρόνιου οικονομικού προγραμματισμού από το κράτος τόσο στις θεωρήσεις της "Ισορροπίας Ανάπτυξης" (Nurkse 1958) όσο και σε αυτές της "Μη-Ισορροπίας Ανάπτυξης" (Hirshman 1958). Η λογική για την επιταγή της καθοδήγησης της εκβιομηχάνισης από το κράτος (τόσο σχετικά με το απόλυτο μέγεθος αλλά και με την ποιοτική σύνθεση και τον προσανατολισμό των επενδύσεων) στηρίζεται στις εξωτερικότητες, στις συμπληρωματικότητα και στις αδιαιρετότητες της συσσώρευσης του κεφαλαίου μέσα σε συνθήκες αγοράς όπου η "σήμανση" του αόρατου χεριού είναι ασθενής έως και παραπλανητική. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και ο αντίλογος της εποχής, που προβάλλει το μηχανισμό της αγοράς "ως εργαλείο για την ανάπτυξη", δεν αμφισβητεί την αξία ενός γενικού προγράμματος, απλά υποστηρίζει ότι ο προγραμματισμός δεν πρέπει να είναι εξαντλητικός (H. Johnson, 1962).

Η αντιμετώπιση του πληθωρισμού ως συμπτώματος που υποδηλώνει διαρθρωτικές μάλλον παρά νομισματικές αδυναμίες και η οποία υιοθετείται σαφώς από τη Ν.Ο., βρίσκεται στο ίδιο κλίμα με τις διαρθρωτικές προσεγγίσεις της γραμμής της Οικονομικής Επιτροπής για τη Λατινική Αμερική (ECLA) του ΟΗΕ, δηλαδή τη γραμμή του R. Prebisch της

20. Για μια παρουσίαση της εξέλιξης των απόψεων της Ν.Ο. για το ζήτημα των σχέσεων με την ΕΟΚ, βλέπε Pateras (1984).

δυσμενίας του 50. Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, σε μίαν οικονομία με βαθιά διαρθρωτικά προβλήματα (και έλλειψη κινητικότητας των συντελεστών παραγωγής) ο περιορισμός της ποσότητας του χρήματος δεν περιορίζει άμεσα τον πληθωρισμό. Τούτο μπορεί να το πετύχει μόνο μακροχρόνια, αλλά με κόστος τον περιορισμό των πραγματικών εισοδημάτων των πλέον ανίσχυρων κοινωνικών κατηγοριών και με αύξηση της ανεργίας σε ανεπίτρεπτα επίπεδα. Γιαυτό και η έμφαση στο διαρθρωτικό μετασχηματισμό της οικονομίας με όχημα την εκβιομηχάνιση και κινητήριο μοχλό την προστασία της εγχώριας αγοράς ως η μόνη αναπτυξιακή επιλογή που μπορεί να αντισταθεί στην επιδείνωση των όρων εμπορίου (σε βάρος των εξαγωγών του αγροτικού τομέα) και να σπάσει το φαύλο κύκλο της υπανάπτυξης.²¹

Η πορεία των αναπτυξιακών αυτών συνταγών μέσα στο χρόνο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Όσο ξεδιπλώνονταν οι αντιφάσεις της εφαρμογής της εκβιομηχάνισης "Υποκατάστασης Εισαγωγών", γινόταν αισθητή η αδυναμία της στρατηγικής αυτής να σπάσει το φαύλο κύκλο της εξάρτησης. Ολοένα και περισσότερο γινόταν φανερό ότι δημιουργούσε νέες και πιο επικίνδυνες σχέσεις ασφυκτικής πρόσδεσης με τη διεθνή αγορά (αύξηση εισαγωγών κεφαλαιουχικών αγαθών, ενδιάμεσων προϊόντων και πετρελαίου και άρα ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση από τις λειτουργίες των διεθνικών επιχειρήσεων). Μέσα σε αυτό το κλίμα συντελέστηκε η μεταμόρφωση των διαρθρωτικών αναλύσεων σε αναλύσεις με πλαίσιο την "Εξάρτηση", που παραπέμπει σε απώλεια εμπιστοσύνης στη δυναμική του προσοδευτικού ρόλου της εγχώριας επιχειρηματικής πρωτοβουλίας και σε υπερτονισμό των επιδράσεων που ασκούνται από τη διεθνή αγορά και μπλοκάρουν ή διαστρέφουν τη διαδικασία της ανάπτυξης/εκβιομηχάνισης.

Ο κύκλος της Ν.Ο. δεν ακολούθησε αυτή την πορεία από τη διαρθρωτική ανάλυση προς το πλαίσιο της Εξάρτησης. Η στροφή που υιοθέτησε (αν θεωρήσουμε ότι συντελέστηκε κάποια μετατόπιση μέσα στο χρόνο) ήταν μάλλον υπέρ της τόνωσης της εμπιστοσύνης (και άρα υποστήριξης) προς τους φορείς της ιδιωτικής επενδυτικής πρωτοβουλίας και κατά συνέπεια υπέρ της ευαισθητοποίησης στις αποσταθεροποιητικές συνέπειες του πληθωρισμού. Όμως, παρόλη την εμφανή απογοήτευση που καταγράφεται με σαφήνεια σε ό,τι αφορά το ρόλο του κράτους ως μοχλού και εμπνευστή της αναπτυξιακής προσπάθειας, η μετατόπιση υπέρ των εγχώριων επιχειρηματικών δυνάμεων δεν συνοδεύτηκε από απώλεια του πολιτικού στοιχείου στην ανάλυση του περιοδικού, ούτε από υποβάθμιση των κοινωνικών ευαισθησιών ως συστατικού της αιτούμενης ανάπτυξης.

Ενώ όμως φαίνεται να διατηρεί την πρωταρχική έμφαση στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται (ή δεν συντελείται) η ανάπτυξη, η ανάλυση της Ν.Ο. διακρίνεται από δύο κυρίως αδυναμίες. Πρώτον, δεν προκύπτει με σαφήνεια η διαπλοκή, διασύνδεση και αιτιότητα ανάμεσα στις σφαίρες της πολιτικής, των κοινωνικών διεργασιών και της οικονομικής δυναμικής. Δεν διαφαίνεται κάποια ιεράρχηση στο ερμηνευτικό σχήμα, με αποτέλεσμα κάθε στοιχείο να αποτελεί ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα όλων των υπολοίπων. Η δεύτερη αδυναμία, που σχετίζεται ως ένα βαθμό με την πρώτη, αφορά μια προδιάθεση του περιοδικού να υπογραμμίζει κυρίως την στασιμότητα και

21. Η θέση των Prebisch και Singer, που έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από πολλές κυβερνήσεις αναπτυξιακού προσανατολισμού αλλά και με επιφύλαξη, μέχρι και εχθρότητα, ως "δούρειος ίππος του μαρξισμού" από άλλες πλευρές.

να αφήνει να περνά σχεδόν απαρατήρητη η διαδικασία της ανάπτυξης και της εκβιομηχάνισης που συντελείται έτσι κι αλλιώς εκείνο το διάστημα επειδή η τελευταία δεν γίνεται βάσει του προτεινομένου υποδείγματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της "στασιμολογίας" που διακατέχει το περιοδικό εν έτει 1966 μετά από μια τριετία όπου ο μέσος ρυθμός αύξησης της βιομηχανικής παραγωγής ήταν 10%, όπου συντελέστηκε τεράστια αύξηση των βιομηχανικών επενδύσεων και των εξαγωγών βιομηχανικών προϊόντων είναι οι διατυπώσεις περί "ορισμένων ευνοϊκών ενδείξεων" που όμως αφήνουν "αναλλοίωτα τα βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της καθυστέρησης της βιομηχανίας" (κύριο άρθρο, "Βιομηχανική Καθυστέρηση και Ευθύνες του Κράτους", Ιουν. 1966: 403).

Μια εύλογη ένταση στην παραπάνω κριτική θα ήταν ότι δεν μπορεί κάποιος να εκτιμήσει με νηφαλιότητα την έκταση και τη σημασία των μετασχηματισμών που συντελούνται όταν βρίσκεται τοποθετημένος στο επίκεντρο των ιδίων αυτών των διεργασιών, και άρα η ασφάλεια της χρονικής απόστασης που μας χωρίζει σήμερα από τα τεκταινόμενα της εποχής μας δίνει ένα πλεονέκτημα που δεν ήταν δεδομένο τότε. Σε κάθε περίπτωση και ανεξάρτητα από τους ιδιαίτερους τόνους και αποχρώσεις της κριτικής ανάγνωσης της Ν.Ο., φαίνεται ότι η γραμμή της ασκούσε σημαντική επίδραση στη συγκρότηση αυτού που σήμερα ονομάζουμε "το αίτημα της ανάπτυξης" στην εποχή της αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση της δικτατορίας. Η πολιτική εξωτερικού εμπορίου και η ανάπτυξη στενών σχέσεων με τις οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1958-63, η συγκρότηση του Οργανισμού Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΟΒΑ που μετεξελίχθηκε σε τράπεζα, την ΕΤΒΑ), οι μεγάλες επενδύσεις στα λιπάσματα (μία κρατική, μία ιδιωτική εγχώρια και μία ξένη), η επένδυση στο αλουμίνιο (από ξένο κεφάλαιο) και η αξιοποίηση των λιγνιτών (που ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1960 και επιταχύνθηκε μετά το 1973) αποτελούν κεντρικούς άξονες της αναπτυξιακής πρότασης του περιοδικού.

Τον απόηχο της ίδιας αναπτυξιακής πρότασης μπορεί να εντοπίσει κανείς και στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 70, στις πολιτικές πιστωτικής και δημοσιονομικής επέκτασης για τη διεύρυνση της παραγωγής και των επενδύσεων, αλλά κυρίως στις μορφές άμεσης παρεμβατικής λειτουργίας του κράτους στην οικονομία. Αν και δεν υιοθετήθηκε ποτέ η πρόταση Αγγελόπουλου για τις ζημιογόνες επιχειρήσεις (μετοχοποίηση χρεών και συμμετοχή των ιδιοκτητών στην αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου), επιχειρήθηκε εντούτοις η αντιμετώπιση του προβλήματος της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης μέσα από πρωτοβουλίες κυρίως της Εθνικής Τράπεζας (όμιλος επιχειρήσεων Λαδόπουλου, ΕΛΙΝΤΑ από την συγχώνευση ΕΣΚΙΜΟ και ΙΖΟΛΑ) αλλά και άλλων τραπεζών (ΕΤΒΑ για το ναυπηγείο Σύρου [Νεώριο] μεταξύ άλλων). Στο ίδιο κλίμα εντάσσεται και η κρατικοποίηση της Εμπορικής Τράπεζας (που με τρόπο έμμεσο έφερε υπό τον έλεγχο του κράτους τα ναυπηγεία Ελευσίνας, τη βιομηχανία Φωσφορικών Λιπασμάτων και άλλες επιχειρήσεις του ομίλου Ανδρεάδη) αλλά και η κρατικοποίηση της Ολυμπιακής Αεροπορίας. Σημαντικότερες ίσως ήταν οι παρεμβάσεις που επιχειρήθηκαν με την ίδρυση της ΕΛΕΒΜΕ (για την εκμετάλλευση του μεταλλευτικού τομέα) και των δύο βιομηχανιών του αμυντικού τομέα (ΕΒΟ και ΕΑΒ). Το μέτρο του παρεμβατισμού της εποχής αυτής το δίνουν, μεταξύ άλλων, και οι αντιδράσεις του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών, που υποδήλωναν έντονη ανησυχία

από την ενδεχόμενα ανταγωνιστική στάση του δημοσίου προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και κατηγορούσαν την κυβέρνηση της εποχής για "σοσιαλμανία".

Η επιβίωση του αναπτυξιακού οράματος της Ν.Ο. και στη μετά το 1974 περίοδο, όπως και η υιοθέτηση αρκετών συστατικών του στην οικονομική πολιτική της περιόδου μέχρι το 1967, υπογραμμίζουν την ηγεμονική επιρροή του οράματος αυτού καθεαυτού μάλλον παρά του περιοδικού. Η Νέα Οικονομία διετύπωσε μια συνεκτική, πειστική και συγκροτημένη εκδοχή του. Ταυτόχρονα διετήρησε έναν ρεαλισμό και μια στενή επαφή με την πραγματικότητα που της επέτρεψε να αρθρώνει έναν αναπτυξιακό λόγο παράλληλο με την τρέχουσα πραγματικότητα και όχι αποκομμένο από αυτήν. Η αμήχανη επανάληψη στοιχείων αυτού του λόγου σε μεταγενέστερες εποχές όπου το κλίμα αλλά και η πραγματικότητα είχαν αλλάξει, δεν μειώνει σε τίποτα τη συνεισφορά, την κρουστικότητα και την αξία του εντέλει στη μεγάλη μεταπολεμική περιπέτεια "Ζητείται Ανάπτυξης" στην Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahluwalia, M.S. and H.B. Chenery, (1974) "The Economic Framework" στο *Redistribution with Growth*, (1974) κοινή μελέτη των Development Research Center (World Bank) and Institute of Development Studies (University of Sussex), New York: Oxford University Press.
- Βαλντέν, Σ. (1991) *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967: Οικονομικές Σχέσεις και Πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Bruton, H.J. (1970) "The Import Substitution Strategy of Economic Development", *Pakistan Development Review*, Summer.
- Frank, A.G. (1969) *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York: Monthly Review Press.
- Gerschenkron, A. (1962) *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Harberger, A.C. (1964) "Some Notes on Inflation", στο Baer W. and Kerstenetzky, I. (eds) (1964) *Inflation and Growth in Latin America*, Homewood Ill: R. Irwin.
- Hirschman, A. (1958) *The Strategy of Economic Development*, New Haven.
- Johnson, H.G. (1966) "Is Inflation the Inevitable Price of Rapid Development or a Retarding Factor in Economic Growth?", *Malayan Economic Review*, Vol. 11, No 1, April.
- Nurkse, R. (1958) "The Conflict between Balanced Growth and International Specialization", *Lectures on Economic Development*, Istanbul.
- Palma, G. (1978) "Dependency and Development: A critical overview", *World Development*, Vol. 6, No 7/8.
- Pateras, M. (1984) *From Association to Accession: Changing Attitudes of Greek Political Parties towards Greek Relations with the European Communities, 1957-1975*, Ph.D. Thesis, London School of Economics and Political Science.
- Prebisch, R. (1950) *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, ECLA.

- Rosenstein-Rodan, P.N. (1943) "Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe", *Economic Journal*, June-September.
- Rostow, W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth*, Cambridge:Cambridge University Press.
- Seers, D. (1963) "The limitations of the special case", *Bulletin of the Oxford Institute of Economics and Statistics*, Vol. 25, No 2, May.
- Seers, D. (ed.) (1981) *Dependency Theory: A Critical Reassessment* London: Francis Pinter.
- Singer, H.W. (1970) "Dualism Revisited: A new approach to the problems of the dual society in developing countries", *Journal of Development Studies*, Vol. VII.
- Streeten, P. (1963) "Balanced versus Unbalanced Growth", *The Economic Weekly*, April 20.